

Csiszár Esztella

Bosznia-Hercegovina a magyar nyelvű írások tükrében az okkupáció és annexió között (1878-1908)¹

A Bosznia és Hercegovináról 1878 és 1908 között született magyar nyelvű írások gazdag forrásanyagot szolgáltatnak a megszálló Osztrák-Magyar Monarchia tapasztalatairól és az új tartományról, annak népeiről. A korabeli sajtó, könyvek, tanulmányok, pamfletek kiválóan tükrözik a magyarok viszonyulását, kollektív képzetét Boszniáról. A magyarok érdeklődése Kállay Benjámín kormányzósága alatt nőtt meg déli tartományunk iránt: a Boszniáról szóló írások ekkor kezdtek jelentős számban gyarapodni, mely újabb lendületet kapott 1908-tól, amikor a Monarchia annektálta a tartományt. Az okkupáció első éveiben meglehetősen gyér érdeklődés mutatkozott Bosznia iránt, a közvélemény nagyon költséges és fölösleges vállalkozásnak tartotta az ország megszállását. Ugyanakkor már ekkor is születtek katonai beszámolók, melyek az okkupációs hadjáratot örökítették meg. Bosznia annexiója után a magyar nyelvű, Boszniával foglalkozó írásokban hangsúlyosan jelenik meg az „új gyarmatunk” képzete, és az ennek megfelelő imperialista diskurzus. Ezeket a szövegeket erősen áthatják a civilizációs törésvonalak mentén megképződött sztereotípiák: a Kelet és a Nyugat, az iszlám és a kereszténység, valamint az elmaradott és a modern törésvonalai. A gyarmatosító diskurzus részeként jelenik meg a szövegekben a magyarok civilizációs küldetéstudata Bosznia és Hercegovinában.

Bosznia és Hercegovina okkupációjának rövid áttekintése

Az 1878 júniusában aláírt Berliini Szerződés XXV. cikke alapján az Osztrák-Magyar Monarchia felhatalmazást nyert az európai nagyhatalmak-

¹ A szerző PhD jelölt, BCE Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola

tól Bosznia és Hercegovina megszállására és igazgatására, a Novi Pazari szandzsákban (mely elválasztja egymástól Szerbiát és Montenegrót) pedig katonai csapatok állomásoztatására. A balkáni kérdés már régóta napirenden volt a duális Monarchia külpolitikai agendájában, több terv is született az egyre gyengülő Oszmán Birodalom egyre instabilabb balkáni területeinek rendezéséről². Andrássy Gyula későbbi közös külügyminiszter már magyar miniszterelnökként is (1867–71) foglalkozott a balkáni ügyekkel. Az volt a terve, hogy Szerbiát minél szorosabban a Monarchiához kapcsolja, mivel úgy látta, Szerbia kulcspozícióban lesz az Oszmán Birodalom felbomlása után, s nem lenne szerencsés, ha ezt Oroszország használná ki. Ezért akarta megnyerni Szerbia szimpátiáját, méghozzá Bosznia és Hercegovina keleti és déli területeinek felajánlásával, míg az ország északi és nyugati részét Horvátországnak ajánlotta volna. Tervében akkor még támogatta Kállay Benjámint is, aki abban az időben a Monarchia belgrádi konzuljaként szolgált. A Monarchia külpolitikai döntéshozói, Beust³ és maga a császár azonban elvetették Andrássy tervét.⁴

Az Oszmán Birodalom *status quo*-ja súlyosan megrendült az 1870-es évek balkáni felkeléseinek következtében. Különösen nagyszabású törökellenes zendülés bontakozott ki Hercegovinában 1875 nyarán, mely átterjedt Boszniára is.⁵ A helyzet rendezése, és a felkelők pacifikálásának terve nemzetközi tárgyalásokon hozott titkos megállapodásokon született

² Sőt már a 17-18. században léteztek tervek Bosznia-Hercegovina megszállására. Lajos bádeni őrgróf 1686-ban Banja Lukáig és Zvornikig, Savoyai Jenő herceg 1697-ben egészen Szarajevóig nyomult. A Habsburg-birodalom az 1718. évi pozsareváci békével megszerezte és az 1739. évi belgrádi békéig birtokolta Bosznia-Hercegovina egy részét. Azután, hogy a 19. század elején egyre inkább láthatóvá váltak a Porta európai területeinek bomlási folyamatai, már konkrét elképzelések is születtek. Ferenc József 1852/53 fordulóján kész lett volna bevonulni és annektálni a tartományokat. Egy 70000 főből álló sereg gróf Josip Jelačić vezetésével készen állt a bevonulásra, mely azonban elmaradt. (Szabó Szilárd: Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878-1918 között, Miskolc 2010 p.54)

³ Friedrich Ferdinand von Beust, az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere

⁴ Galántai József: A Habsburg Monarchia alkonya Kossuth Könyvkiadó, 1985. pp-235-236

⁵ Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája, 1867-1918; Vince, Bp., 2001 p. 62-63

meg.⁶ Az 1878 márciusában aláírt San Stefano-i béke az orosz győzelemmel végződött orosz-török háborút zárta le, melyben azonban olyan orosz követelések szerepeltek, mely valamennyi európai nagyhatalom, és a balkáni államok ellenkezését is kivívta. A San Stefano-i béke felülvizsgálatára ült össze a berlini nemzetközi kongresszus 1878 júniusában.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felhatalmazása⁷ Bosznia megszállására a kongresszus nyilvánosságnak szánt kommunikációjában úgy jelent meg, mint felkérés egy humanitárius beavatkozásra, elsősorban a keresztény alattvalók védelmére, és az évek óta tomboló erőszak felszámolására, a rend helyreállítására.⁸ Kállay Béni, aki ekkor a *Kelet Népe* főszerkesztője volt, lapjában a hercegovinai felkelésről írva kiemeli a vallási tényező szerepét a konfliktusban: „A geopolitikai veszélyeztetettség folytán itt az iszlámnak a Török Birodalomban is kirívóan konzervatív formája maradt fenn, mely a maga teokratikus hagyományainak megfelelően továbbra is igényt tartott a hatalom teljességére, az uralmi kizárólagosságra az ortodoxok és katolikusok felett.” Ez bőszítette fel a keresztényeket, és vezetett szerinte a felkeléshez.⁹ Fónagy szerint az, hogy a kongresszus csak ideiglenes megszállásra adott engedélyt a Monarchiának, és nem a véglegesnek számító annexióra, Andrassy Gyula kérése volt. A Monarchia politikai elitje, mind az osztrák, de különösen a magyar aggodalommal nézte a szláv népeség gyarapodását a Birodalomban.¹⁰

⁶ 1876 júliusában a reichstadi és 1877 januárjában a budapesti tárgyalásokon született titkos megegyezések, melyek a Balkán nyugati felét a Monarchia, a keleti felét orosz érdekszférának ismeri el. Ha az orosz-török háború eredményeként létrejönne egy orosz fennhatóság alatt álló Bulgária, akkor Bosznia és Hercegovina a Monarchiáé lehetne. (Galántai i.m. p. 247)

⁷ A kortárs irodalomban és számos későbbi tanulmányban is hol megszállás, hogy okkupáció szerepel. Szabó Szilárd rámutat, hogy az okkupáció nemzetközi jogi értelemben helytelen megfogalmazás, mivel nem uratlan terület igazgatására kapott felhatalmazást a Monarchia. (Szabó i.m. p. 89)

⁸ Fónagy Zoltán: Bosznia-Hercegovina integrációja az okkupáció után: Hatalompolitika és modernizáció a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében. Történelmi Szemle, LVI. (2014) 1. 27–60. p. 28

⁹ Vasas Géza: A bosnyák kérdéstől a magyar hivatásgondolatig. Kállay Béni politikai pályáíve 1875 és 1883 között. Valóság 1998. 8. kötet. pp. 71-93. p. 73

¹⁰ Fónagy i.m. p. 29

Másrésről a Török Portával is ez tárgyalási alapot adhatott arra, hogy ne álljanak ellen a megszálló erőknek, ezzel meghagyván a reménysugarat, hogy a helyzet rendezésével és a társadalmi rend helyreállítása után a Monarchia kivonul Boszniából. A közvélemény alapvetően a diplomáciai rendezés mellett állt, és nem támogatta Bosznia „bekebelezését”. Ezt fejezi ki Falk Miksa, a külügyi albizottság előadója is, aki a katonai célú 60 milliós rendkívüli költségvetés elfogadása kapcsán a következőt mondta: „Vajon mit kezdenénk mi ezen tartományokkal? Vajon nem eléggé komplikált már úgy is ezen egész Monarchiának a gépezete, hogy még egy új, heterogén elem bekezelését kívánatosnak lehetne tartani?”¹¹

A Berliini Kongresszus rendelkezései a nemzetközi közösség egyetértésével jöttek létre, ám két féllel nem egyeztettek előzetesen: a bosznia-hercegovinai lakossággal és a legyőzött Oszmán Birodalommal, mely alá e népesség tartozott. A Porta viszonyát ezért a Monarchiával legfőképp a gyanakvással és bizalmatlansággal lehetne jellemezni. Az oszmán legfelsőbb tanácsi gyűlésen az az álláspont született, hogy a Monarchiának nem volt jogi alapja a Porta tartományait megszállni, de együttműködik a Monarchiával a reformok kivitelezésében és az 1875-ben menekültté vált csoportok visszatelepítésében.¹²

Bosznia megszállása 1878. július 28-án vette kezdetét és október 20-ra fejeződött be, ugyanakkor a helyi lakosság ellenállása 1882-ig folyamatos volt. A katonai vezetés nem számított a helyi muszlim lakosság igen heves ellenállására¹³, melyet török csapatok is támogattak.¹⁴ A közös hadsereg létszáma a legnagyobb harcok idején 1878 augusztu-

¹¹ Galántai i.m. p. 249

¹² Karpat Kemel: *The Ottoman Attitude towards the Resistance of Bosnia and Herzegovina to the Austrian Occupation in 1878*. Naučni Skup. Otpor Auustrougarskoj Okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Sarajevo. 1979. pp. 147-172. p. 164

¹³ Tuster Ignác szerint a muszlimok vezetője, Hadzsi Loja annyira fanatizálta a lakosságot, hogy az szent háborúra készült, mintha az iszlámot fenyegette volna veszély. „Nagyot csalódtunk, mert a fanatizált muszlimán lakosság példájára a horvát és szerb népesség egy része is kitarított a 'szent háború' mellett”, s még albánok is csatlakoztak a felkelőkhöz.” (Tuster Ignác: *Tanulmányok a boszniai jogtörténet és közjog köréből*. Debrecen: Csáthy F. Könyvkiadó, 1918. p. 31)

¹⁴ A hadjárati részletes leírását ld. Bencze László: *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban*. Budapest Akadémiai Kiadó 1986.

sában, Szarajevó ostrománál elérte a 280 ezer főt, melynek kétharmad részét a magyar korona országaiból sorozták be.¹⁵ Az emberi veszteség 7700 fő, (köztük 5260 magyar katona) és a hadjárat költsége 200 millió koronát tett ki.¹⁶ A megszállás befejezése után, 1879. április 21-én hosszú egyeztetések után írta alá a Bosznia-Hercegovina és Novi Pazar helyzetét rendező konstantinápolyi vagy más néven Novi Pazári (vagy Jenipazari) egyezményt Ferenc József császár és II. Abdulhamid szultán között, melyre a Berliini Szerződés kötelezte őket. A konvenció *de jure* meghagyta a szultán szuverenitását a tartományok felett. Az Osztrák-magyar közigazgatás azonban hamarosan *de facto* kiépült az állami szuverenitás minden fontos területén¹⁷. A megszállás ezért jogi értelemben egy vitatott helyzetet eredményezett, mivel egy terület feletti uralom leglényegesebb eleme mindig az igazgatási tevékenység. Ausztria és Magyarország a Berliini Szerződés és az 1879. évi konvenció révén Bosznia-Hercegovina felett korlátlan igazgatási jogot kapott. Az európai hatalmak a Monarchiával kötött szerződésekben ismerték el a Monarchia Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitását. A Szultán szuverenitása inkább csak szimbolikus értelmet kapott, ugyanis a konvenció

¹⁵ Több katonai memoár is beszámol arról, hogy Bosznia megszállásának megtervezésekor sokkal kevesebb kiadással számoltak, melynek hiányosságát a harcoló katonák sínylették meg. Ferenczy József így fogalmaz: „nemcsak Andrássy és a diplomatia hitt elégségesnek egy katonabandát néhány ezreddel az occupatio keresztülvitelére, hanem a katonai körök is azt gondolták, hogy ijesztésül elég lesz egy pár ágyúlövés” (Ferenczy Ferenczy József: Bosznia felé, Visszaemlékezés a hadjárat élményeire. Győr: Gross Testvérek. 1878 p. 57)

¹⁶ Bosznia megszállása óriási terhet jelentett Ausztriára és Magyarországra, és Magyarországot még a reménytől is megfosztotta, hogy pénzügyeit rövid időn belül rendezze. (Szeghalmi Gyula: Bosznia-Hercegovina története a legrégebbi időkől napjainkig, különös tekintettel az annexióra. Békéscsaba: Tevan. 1909 p. 61) A tartomány kormányzása viszont Szeghalmi szerint már nem jár „óriási pénzáldozattal” (Szeghalmi p. 65)

¹⁷ Fontos lépés volt, hogy 1879 decemberében törvény született Bosznia-Hercegovinának az osztrák-magyar vámterülethez kapcsolásáról, melynek értelmében a Monarchia által harmadik állammal kötött vagy kötendő vám- és kereskedelmi szerződések Bosznia-Hercegovina számára is érvényesek. Továbbá a császár elhatározása alapján 1879. június 26-án büntető törvénykönyvet bocsátottak ki Bosznia-Hercegovina számára. A korban általánosan elfogadott nézet alapján az állampolgárok büntetőjogi felelősségre vonásának joga az állami szuverenitáshoz tartozik.

csak a szultánnak, mint vallási vezetőnek a szuverenitásáról szól, hiszen a szultán nevének említése az istentiszteleteken és a török zászló felvonása a kulturális és vallási jogok körébe tartozik.

A Monarchia a nyugat-balkáni területek megszerzésével arányai-
ban nem változott számottevően: a 620 ezer négyzetkilométer területű
és 36 milliós lakosságú monarchia 51 ezer négyzetkilométerrel és mind-
össze 1,15 millió fővel (3 százalékkal) gyarapodott.¹⁸ Ugyanakkor az
osztrák-magyar megszálló erők egy elmaradott, szegény és meglehető-
sen sok kihívást magában hordozó országban találták magukat, melyben
három különböző vallású nép, különböző központok felé, a katolikusok
Horvátország felé, az ortodoxok Szerbia felé, míg a muszlimok Isztam-
bul felé fejezik ki lojalitásukat. A Monarchia közigazgatása sikeresen
„elzárta” a boszniaiakat a külföldi Monarchia-ellenes propagandától.¹⁹

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül, a fontosabb változásokra
koncentrálva áttekintjük Bosznia és Hercegovina közigazgatásának szer-
kezetét az Osztrák-Magyar Monarchia korában különösen Pál Alfréd
és Tuster Ignác munkáira támaszkodva. Bosznia és Hercegovina poli-
tikai-igazgatási berendezkedésének kialakításában általános egyetértés
mutatkozott abban a tekintetben, hogy az Ausztriában és Magyarorszá-
gon működő polgári jogállam normáihoz képest alacsonyabb szintű igé-
nyeket és célokat kell megfogalmazni, mivel a helyi viszonyok minden
szempontból nagyon elmaradottak, és a nagyrészt írástudatlan társada-
lom éretlen a gyors átalakulásra.²⁰ A közigazgatás megszervezését nehe-
zen lehetett a helyi, oszmán hivatalnokokra támaszkodva megvalósítani,
ezért a Monarchia területeiről toboroztak munkaerőt, különösen pedig

¹⁸ Fónagy i.m. p. 36

¹⁹ Donia, Robert J.: *Islam Under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herze-
govina, 1878-1914.* New York, Columbia University Press 1981. p. 17

²⁰ Kállay vízióját 1877-ben ennek megfelelően fogalmazza meg: „Ez az állapot provi-
zórius lenne, de e provisorium a barbárságból a civilizációba való átmenet hosszadal-
masságánál fogva Boszniát illetőleg egyelőre definitivum gyanánt tekinthető.” Boszniát
egyelőre nem lehet bevonni a Monarchia alkotmányos rendszerébe, „csak centralisztí-
kus közigazgatási formák között fejlődhetnék a Boszniában szunnyadó természeti és
erkölcsi erő” (Wertheimer Ede: „Kállay Béni kiadatlan emlékirata Bosznia annexiójá-
ról” (Budapest 1877. 04. 10) *Történeti Szemle*, 1914. pp. 257-266. p. 260)

horvátokat, mivel ők a helyi nyelvet is jól értették. Pál Alfréd Bosznia és Hercegovina közigazgatásáról szóló munkájának bevezetőjében a magyarok részvételének lesújtóan alacsony arányáról ír Bosznia közigazgatásában. Az 1911. évi jelentés szerint a tartományok szolgálatában álló 11370 hivatalnok közül csupán 3043 magyar állampolgár, míg 3920 osztrák és 4385 bosznia-hercegovinai illetékességű. A magyar állampolgárok közül azonban mindössze 347 fő magyar anyanyelvű.²¹

1878. szeptember 16-án Ferenc József a megszállott területek kormányzását közös minisztertanácsra bízta, mely osztrák és magyar kormány képviselőiből állt. 1879. február 26-án ezen irányítást kizárólag a közös pénzügyminiszterre²² bízta, és a korábbi bizottság véleményező testületté alakult. 1880. július 3-án a császár ezt a bizottságot feloszlatta, miután Bosznia-Hercegovina igazgatásáról törvény született. A török pénz hivatalosan forgalomban maradt a megszállt tartományokban, de az 1879. évi december 20-án kelt osztrák és 1879. évi LII. magyar törvények értelmében a török vertpénz szabad forgalmának biztosítása mellett az osztrák pénz Boszniában is törvényes értékű szolgál. Ezzel együtt a tartományokat a Monarchia közös vám- és kereskedelmi területébe bevonta.²³

Törvény szabályozta a két állam az okkupált területek igazgatásának alapelveit is: 1880. évi február 22-én kelt osztrák és az 1880. évi VI. magyar törvények. Ezen első paktált törvények gondosan ügyeltek arra, hogy Törökország szuverenitását semmiképpen se sértsék meg. A véderőtörvények (1881. október 24.) azonban gyakorlatilag megszüntették a szultán hadúri felségjogát, és a császár és király jogát léptette helyébe az általános védkötelezettség bevezetése.

²¹ Pál Alfréd: Bosznia-Hercegovina politikai szervezete. Budapest: Eggenberger-féle Könyvkiadóvállalat. 1913. III. oldal

²² A közös pénzügyminiszteri és Bosznia kormányzói tisztségét 1880-ig Leopold Friedrich von Hoffmann, 1878 és 1880 között Szlávy József, 1882-től 23 éven át, 1903-ban bekövetkezett haláláig Kállay Benjámint töltötte be, akit Burján István követett 1903 és 1912 között, majd Bilinszky Leo 1912 és 1915 között. A Monarchia bukása előtt még hárman töltötték be ezt a tisztséget, és Burján még 1916-18-ig két újabb évre visszatért Bosznia kormányzói székébe. (Donia i.m. p. 11-12)

²³ Pál i.m. 4. o.

Az annexió rendezése Törökországgal az 1909. február 26-i szerződésben történt. Törökország ebben elismeri az annexió jogállapotát Boszniában és Hercegovinában, a Monarchia pedig biztosítja az annektált tartományokban a muzulmánok szabad vallásgyakorlását, törvény előtti teljes egyenlőségét. A szultán neve továbbra is megemlíttetik az imák végén, a vakufok (alapítványok) jogait tiszteletben tartják, a „muzulmánok egyházi felsőbbségükkel” való érintkezést nem akadályozza. Ausztria-Magyarország két és fél millió török fontot (55 millió koronát) fizet aranyban Törökország Bosznia-Hercegovinában fennálló ingatlanaiért. A török ércpénz használata – mely utóbbi időkben már csak névleges volt – megszűnik, a török zászlókat nem tűzhetik ki többé a minaretekre. A szultán nevének említése az imákban a szultán kalifai minősége miatt maradhatott meg, azaz nem államfői, hanem valósi tisztsége okán.²⁴ 1910. február 17-én Bosznia és Hercegovina alkotmányt kapott Ferenc Józseftől. Bosznia államjogi helyzete még az annexióval sem tisztázódott, hiszen úgy került a Monarchia fennhatósága alá, hogy közben sem Ausztriához, sem Magyarországhoz nem csatolták, ugyanakkor az 1910-ben kapott alkotmány gondosan került minden olyan megállapítást, melyből Bosznia és Hercegovina államiságára következtetni lehetne.

Az uralkodói hatalmat az osztrák császár és magyar király ebben a kettős minőségében gyakorolta, s nem mint bosnyák fejedelem.²⁵ A tartományi igazgatás vezetése a császári és királyi minisztériumot, a két állam közös hatóságát illeti. A tartományi igazgatás a szarajevói bosnyák-hercegovinai tartományi kormányra van bízva, mely a közös pénzügyminisztériumnak lett alárendelve. Az államiság hiányát támasztja alá az a rendelkezés is, hogy a nyugdíjas hivatalnokok nem veszítik el nyugdíj ellátásukat, ha az annektált tartományokba költöznek, melyet elveszítenének külföldre költözésük esetén.²⁶

Pál Alfréd Bosznia-Hercegovina Ausztria-Magyarországhoz való viszonyát hosszú jogi levezetés után a következőkben fogalmazza meg:

²⁴ Pál i.m. 9. o.

²⁵ Pál i.m. 12. o.

²⁶ Pál i.m. 17. o.

„ezen tartományok a két állam tényleges condominiuma alatt álló mel-
léktartományok, melyekre Magyarországnak messzemenő, történelmi
alapon nyugvó jogigényei vannak.”²⁷ Az annexióig a tartományok lakos-
ságát török állampolgároknak kellett tekinteni, a török szuverenitás
miatt. Az annexió után a Monarchiának a dualizmus tiszteletben tartá-
sával kellett rendezni a honossági kérdést.

Pál Alfréd külön fejezetben foglalkozik a nyelvkérdéssel. Az okku-
páció befejezése után az adminisztrációt Boszniában katonai alapon
szervezték meg, s mivel a közös hadsereg szolgálati nyelve a német, ezért
az első törvények is német nyelven születtek meg a tartományokban.
Az új igazgatás azonban már az okkupáció kezdetétől „számos tanú-
jelét adta annak, hogy a tartományok lakosságát nemzetiségükből kivet-
kötetni nem akarja”, ezért teret engedett a szerb-horvát nyelvhaszná-
latnak. Az 1879. évi február 16-i törvény kimondja, hogy a tartományi
kormány a járásokkal szerb-horvát nyelven latin betűkkel érintkezzen,
míg a kerületi igazgatástól felfelé német nyelven levelezzen, ahogyan a
tartományi közigazgatási hivatalok a cs.kir. katonasággal is német nyel-
ven levelezzenek.²⁸ Ugyanez a szellem jellemzi a közoktatás megszerve-
zését is: 1879. június 6-án a tartományi kormány rendelkezése alapján
az elemi iskolák tanítási nyelve a latin betűkkel írt horvát, és emellett
lehetőség van cirill írás és német nyelv oktatására is.²⁹ A horvát nyelv
előnyben részesítése a szerbvel szemben olyan reakciókat szült, hogy a
tartományi kormány végül 1880-ban hozott rendelkezései már egyenjo-
gúsítják a két nyelv használatát a közoktatásban, de az európai kultúra
elsajátítása céljából hangsúlyosabbnak tartja a latin nyelvű írás oktatá-
sát, valamint a német nyelvet is.³⁰

Tuster Ignác munkájában bemutatja a boszniai főhatalom törté-
netét a bánoktól az annexióig, majd Bosznia közjogi helyzetét elemzi
az annexió után. Az okkupáció után a lakosság egy része, akiket Tuster
igazi töröknek nevez, kiszökött Boszniából, a másik része teljes passzi-

²⁷ Pál i.m. 36. o.

²⁸ Pál i.m. 50. o.

²⁹ Pál i.m. 51. o.

³⁰ Pál i.m. 53. o.

vitással szemlélte az új rendszer kiépülését. Egy új generációnak kellett eljőnnie, amely már megbékélt és megbarátkozott a nyugati kultúrával. Az okkupált tartományokban nem volt elég polgári tisztviselő, sem megbízható hivatalnoki kar, ezért a jól fizető hivatalnoki állásokba kiszolgált őrmestereket, főként cseheket helyeztek.³¹

Tuster az 1911. évi népszámlálás adatait bemutatva a magyarok számát 61 151 főben adja meg az 1 900 000 lelkes Bosznia-Hercegovinában. Ezek azonban túlnyomóan szerbek, horvátok, németek és csak kis részük magyar anyanyelvű.³² A központi tartományi kormányzatban is rendkívül alacsony a magyar részvétel. Ausztria tartományaiból 34,5%, a magyar korona országaiból 27%, Bosznia-Hercegovina illetékességű 38,5% a képviselők megoszlása a 406 fős tartományi központi kormányzatban. Ez akkor mutat ennél siralmasabb képet, ha hozzávesszük a származási hely megoszlásán belül az anyanyelvi arányokat, melyből kitűnik, hogy magyar anyanyelvű csupán 3,5%, a 11% cseh, 11,5% német, 23,5% horvát, 31,5% bosnyák stb. mellett.³³ Bosznia és Hercegovina közigazgatása három pilléren nyugodott: először a bécsi székhelyű közös pénzügyminisztérium, másodsor a szarajevói tartományi kormány, harmadsorban pedig az 1910-es alkotmánnyal életre hívott tartománygyűlés (szábor) irányítja az ügyeket.

A bécsi közös császári és királyi pénzügyminisztériumban egy külön bosznia-hercegovinai osztály létesült olyan tapasztalt alkalmazottakkal, akik működtek korábban a megszállt tartományokban. Az összesen 75 fős osztályon osztrák, magyar és bosnyák állampolgárok is dolgoznak. A bécsi bosnyák kormányhatóság négy ügyosztállyal működik: elnöki hivatal, segédhivatal, számviteli osztály, valamint a bosnyák-hercegovinai iparművészeti ügyek hivatala. E legkisebb alosztály főnöke Thallóczy Lajos volt.³⁴

A bosznia-hercegovinai tartománygyűlés (szábor) nem rendelkezik történelmi előzményekkel. A tartománygyűlés tagjai: a virilisták 1.

³¹ Tuster 1918 i.m. 32-33. o.

³² Tuster 1918. i.m. 35. o.

³³ Tuster 1918 i.m. 42. o

³⁴ Tuster 1918 i.m. 38. o

reisu-l-ulema, vakuf-mearif igazgató, szarajevói és mosztári muftik, és a legidősebb mufti, 2. négy szerb ortodox metropolita, és a szerb ortodox egyház legfőbb közigazgatási és iskolaügyi tanácsának alelnöke, 3. a római katolikus érsek, és a két megyéspüspök, és a két ferences provinciális, 4. Szarajevó szefárd főrabija, 5. a főtörvényszék elnöke, 6. a szarajevói ügyvédi kamara elnöke, 7. Szarajevó polgármestere, 8. a szarajevói kereskedelmi és iparkamara elnöke, valamint 72 választott képviselő.³⁵ A tárgyalások céljára elnököt és két alelnököt a császár és király nevezi ki évente az ülésszak elején. A három fő felekezet azonos arányban képviseltetik az elnökségben. A tartománygyűlés tagjait öt évre választják. A tartománygyűlés érvényes határozathozatalához a tagok legalább felének jelenléte, és a jelenlevők abszolút szótöbbsége szükséges, kultuszügyekben pedig minősített határozatképességet és minősített többséget állapít meg.³⁶ A tartománygyűlés elé kerülő kormányjavaslatot előzetesen szentesíttetni kell a monarchia két államának kormányával, a tartománygyűlés által elfogadott törvényeket pedig a császár és király nevében a bosznia-hercegovinai igazgatás vezetésével megbízott miniszter ellenjegyzésével szentesíti.³⁷ A közös pénzügyminisztériumot az annektált tartományokban hármass feladatkör illeti meg (1912. május 29-én kiadott pénzügyminiszteri rendelet alapján): az annektált tartományok irányítása, a tartományi igazgatás közvetlen vezetésével megbízott kormány feletti főfelügyelet, és a tartományi kormány esetleges felelősségre vonása. Pál szerint nehéz meghatározni ezen feladatok pontos tartalmát, még a 36 kötetre nőtt bosnyák törvények és rendeletek alapján is.³⁸

³⁵ Pál i.m. 63. o.

³⁶ Pál i.m. 71. o.

³⁷ Pál i.m. 72. o.

³⁸ Pál i.m. 156. o.

1. táblázat. *Bosznia-Hercegovina lakosságának vallás szerinti megoszlása 1879 és 1910 között*³⁹

	1879	1885	1895	1910
Mohamedán	448 613	492 710	548 632	612 090
görög-keleti	496 485	571 250	673 246	825 338
római katolikus	209 391	265 788	334 142	434 190
Zsidó	3 426	5 805	8 213	11 868
Egyéb	249	538	3 859	14 560
Összesen	1 158 164	1 336 091	1 568 092	1 898 044

Forrás: Szeghalmi (1909) p. 69, Csige Varga (1913) p. 4. Szerk. Csizsár E.

Az Osztrák-Magyar Monarchia kormányzása megerősítette a keresztény lakosság pozícióit, legalábbis egyházaik egyenlő jogokat élvezhettek a muszlim intézményekkel. A nyugat-európai közigazgatási rendszer az osztrák modellen alapult, különösen osztrák hivatalnokokkal, akik a Birodalom többi részéről érkeztek. A nagy változások ellenére, a helyi muszlim elit maradt a legmeghatározóbb társadalmi és politikai csoport a tartományban. Valójában a polgári közigazgatás bevezetése és a jogi, törvénykezési intézmények felállítása érintetlenül hagyta azt a feudális rendszert, és agrárviszonyokat, melyek a társadalmi (és gazdasági) rendszert konzerválták. Nem véletlenül kezelték nagy óvatossággal az agrárkérdést, hiszen óriási társadalmi és politikai feszültségek kirobbanásától lehetett tartani. Az agrárreform elmaradásának köszönhetően a huszadik század elején alapvetően feudális típusú gazdasággal Bosznia-Hercegovina rendelkezett egyedül Európában (Törökországot leszámítva). Az 1910-es népszámláláson a földbirtokosok 91,15%-át muszlimok alkották, akik földjét bérlőik (kmet) művelték, s a kmetek zömében keresztények: 73,92%-ban ortodoxok, 21,49%-ban katoliku-

³⁹ Az oszmán hivatalnokok 1871-ben végeztek egy népszámlálást, meglehetősen megbízhatatlan eredményekkel, az 1879-es népszámlálást a hadügyminisztérium rendelte el, de az adatok nem teljes körűek. Szeghalmi szerint az 1895-ben készült felmérés a leghitelesebb, mert az már csak a helyi lakosságot veszi figyelembe (Szeghalmi Gyula: Bosznia-Hercegovina története a legrégebbi időktől napjainkig, különös tekintettel az annexióra. Békéscsaba: Tevan. 1909 p. 66) Ugyanakkor a muszlim lakosság körében a népszámlálás azért nem szolgáltat megbízható adatokat, mert a női lakosztályokba (harem) a számlálóbiztosok nem mehettek be, ezért csak bemondársra történt az adatfelvétel.

sokból álltak. A földesúri bérlők joga és kötelessége azonban nem egy jobbágyi szemléletet tükrözött. A bosnyák kmetnek jogi és gazdasági helyzete Mehmet Spaho szerint kedvezőtlennek nem volt mondható. „Alapjában kedvezőbb, mint az időleges bérlő és bér munkások helyzete Európa sok államának nagybirtokain. Ha a kmetnek a birtokra tulajdonjoga nincs is, művelésében csaknem teljesen szabad és akarata ellenére a birtokról el nem távolítható. Míg az időleges bérlő megfelelő birtokot, a mezőgazdasági munkás munkát kénytelen keresni, a kmet állandóan van megtelepedve és a mennyiben a birtok hozadéka elegendő, nem kénytelen magának és családtagjainak más munkát keresni.”⁴⁰ A kmetek tehát személyükben szabadok, a telket elhagyhatják, úriszék vagy egyéb földesúri hatóság alá nem tartoznak, sőt a földbirtokostól a termelési ág vagy a művelési mód megválasztásában is teljesen függetlenek, személyes szolgálatot nem teljesítenek és földesúrral szemben csupán annyi a kötelezettségük, hogy a telket műveletlenül ne hagyják, és a járandóságát megfizessék.⁴¹

Magyar percepciók Bosznia-Hercegovináról

1878 után megnőtt a Monarchia népeinek érdeklődése új, egzotikus tartományok iránt. Noha korábban is születtek szórványosan főleg német nyelvű ország ismertetőik, de ekkor kifejezetten népszerű útiránnyá vált Bosznia a magyar felfedezők, tudósok, mérnökök és más hivatalnokok számára is, akik a modernizációs folyamat vívmányait kutatták.

Az utazási irodalom népszerű műfajnak számított a 19-i századi Magyarországon: ismeretlen tájakkal, népszokásokkal, egzotikus népekkel ismertette meg olvasóit. Éppen ezért az utazási irodalom az egyik legértékesebb forrás Bosznia-Hercegovina megismerésére az okkupáció korában, mivel nemcsak a másik kultúrájába és társadalmába enged bepillantást, hanem – szerzőik reflexiói nyomán – a saját

⁴⁰ Spaho, Mehmet: A boszniai agrárkérdés. *Közgazdasági Szemle* pp. 289-303. 1912: p. 297

⁴¹ Kállay Béni (M.N.): „A mohamedánság helyzete Boszniában.” Budapest: Franklin 1900, 123 p. *Különnyomat. Budapesti Szemle*, 103:285 (1900), pp. 399-481 p. 448

társadalmunkról is képet ad, arról tehát, hogy a magyarok hogyan látták magukat az új gyarmattal való találkozásukkor. Bár az útleírásokat gyakran jellemzik a romantikus, képszerű elemek, de számos tényszerű, kultúrára vonatkozó információt is meríthetünk ezekből a forrásokból, melyek egyrészt a történelmi, társadalmi és turisztikai látványosságokat írják le, másrészt olyan személyes percepciókat, melyek hűen jelenítik meg a mindennapi életet a századforduló körüli Boszniában.

Az utazási irodalom műfaja meglehetősen összetett, számos meghatározása és altípusa létezik. Tágabb értelemben utazási irodalomnak tekinthető minden olyan mű, mely egy másik kultúrával való találkozás leírását tartalmazza. Személyes tapasztalaton alapuló leírást adnak a társadalmi, politikai és kulturális berendezkedésről, melyet természetesen áthat a saját világnézetük és értelmezésük. Ez a tágabb értelmű meghatározás magában foglalja a szépirodalmi és tudományos igényű szövegeket is, mivel a szépirodalmi jellegű szövegek is tartalmazhatnak betekintést a korszak intellektuális összefüggéseibe. Ez a meghatározás azonban az útikönyvekre nem vonatkozik, mivel ott nem kapunk képet a kultúráról. A Boszniáról szóló utazási irodalomban különféle műfajokkal találkozunk: útinapló, útleírás, vallási, politikai és katonai leírások, tanulmányok, ismertetőik olyanok tollából, akik személyesen megfordultak vagy hosszabb-rövidebb ideig éltek Boszniában. A 19. század különösen fontos időszak volt az utazási irodalom történetében, mivel ekkor kezdett népszerűvé válni az utazás, mind több kalandvágó, tudós és turista eredt útnak, és vezetett útinaplót, írt leveleket vagy könyvet, hogy megörökítse tapasztalatait. Ezekben az úti beszámolóknak már nemcsak az ismeretlen, az újdonság áll az érdeklődés középpontjában, hanem a saját nemzet- és önmegismerés is. A korábbi utazók főként a magyar nagyvárosokat Habsburg Birodalom nyugati részeivel összekötő postakocsi-forgalom, majd a reformkortól a vasúti közlekedés és a dunai gőzhajózás lehetőségeivel élve Nyugat-Európába tettek utazásokat, ahonnan Magyarország technikai-civilizációs szintkülönbség nyomán keletinek tűnt. A „Kelet népe” topossal azonosuló magyar szerzők boszniai tapasztalatait vizsgálva azonban jól látszik, hogy e közeli, keleti jegyeket viselő országgal való találkozás révén a „Kelet és Nyugat hatá-

rán levő” magyarság önképe hogyan változik, s tolódik sokkal inkább a nyugati pozíció felé⁴².

Formálisan a Szultán szuverenitása alá tartozó Bosznia népeivel találkozó magyar utazók előtt a „kelet világa” tárul fel. A nyugaton ekkor már a gyarmatosítások következtében virágzó klasszikus orientalizmus a magyar szerzők boszniai percepcióira is jól érzékelhető hatást gyakorolt. Az Edward Said által használt orientalizmus-fogalom így foglalható össze: „A lesajnálóan elmaradottnak, elkorcsosultnak, civilizálatlannak és retardáltnak bélyegzett összes többi néppel együtt a keletieket is egy, a biológiai determinizmus és a morális-politikai rosszallás legváltozatosabb megnyilvánulásából összetákolt keretrendszerbe passzírozták. A keletiek ily módon egy kategóriába kerültek a nyugati társadalmak azon tagjaival – az antiszociális elemekkel, az elmeháborodottakkal, a nőkkel és a szegényekkel –, akiket közös azonosságtudatuk, a sajnálatra méltó társadalmon kívüliség érzése kötött össze.”⁴³ Ez a keleti világ pedig, mely esélyt sem kapott saját képviselőit, a nyugatiak szemében úgy jelenik meg, mely a nyugat „rekonstrukciós erőfeszítéseire, megváltó misszójára” szorul. A kultúrmissziós gondolkodásról olvashatunk katonai beszámolókból is: Kiss Emil *Verekedés Boszniáért: az 1878-ik évi bosnyák háborúból* című 1912-ben megjelent művében Filipovics tábornagy Bródnál elhangzott buzdító beszédében kiemeli, hogy nem hódítani viszi seregét, hanem „a művelődés és humanizmus szolgálatában teendő nehéz vállalatra foglak vezetni. E két szónak: ’czi-

⁴² A magyarság helyzetének meghatározásáról, és a magyar fejlődés sajátos jellegzetességeiről alkot képet Kállay Béni a Magyar Tudományos Akadémián 1883-ban tartott beszédében, melynek következtetése, hogy „keleti népből nyugati néppé lettünk tehát, és teljes joggal foglalhatjuk el helyünket az európai nemzetek sorában”, mégha számos keleti jelleget hordoz is változatlanul a magyarság. (Kállay 1883 p. 67.) Ma már csak a nyugati nemzetek körében érzi a magyarság magát otthonosan, és a nép jellemében megmaradt keleti vonások csak megkönnyítik a keleties gondolkodás megértését, és a keleti népek is sokkal inkább értik a magyarokat, „mint Nyugat-Európa legműveltebb nemzeteit”. Ez adja meg a magyar nép hivatását: „a közvetítést az emberi fejlődés két nagy áramlata között nekünk kell elvállalnunk, mert mi vagyunk arra leginkább hivatva” (Kállay 1883 p. 69)

⁴³ Said, Edward W.: *Orientalizmus*. Ford. Péri Benedek. Budapest, Corvina Kiadó 2000: p. 355

vilizáció' és 'humanizmus', melyekkel oly gyakran visszaélnék a kettős sas védszárnyai alatt, átalatok új fényre kell derülnie és valódi érvényre emelkednie!"⁴⁴

A magyar kultúrmisszió eszméje különösen Bosznia-Hercegovina annexiója után vált erőteljessé, amikor több magyar szerző is arra buzdít, hogy „a magyar korona ősi jogára támaszkodva” jogos és szükséges a műveltséget terjeszteni déli tartományunkban. Tonelli Sándor, aki egy útmutató könyvecskét készített a boszniai tanulmányi kirándulások számára, büszkén sorolja a Monarchia által véghezvitt „óriási kultúr munkát”: „Vasutakat, utakat épített, az elhagyott tartományokat bekapcsolta a világforgalomba, modern intézményeket létesített, közbiztonságot teremtett, szóval modern európai államot alkotott Bosznia-Hercegovinából.” Tonelli szerint ennek a kultúr munkának befejezése az 1908. október 5-én bekövetkezett annexió, mely a kettős tartományt végérvényesen Magyarországhoz és Ausztriához csatolta.”⁴⁵

A magyar kultúrmisszió Boszniában az oktatás reformjában különös jelentőséget kap. Az 1906/1907. tanévtől a reál gimnáziumokban a német helyett választható a magyar nyelv is. „Nem lehet nekünk közömbös, hogy a bosnyák országos kormány milyen kulturpolitikát folytat. (...) Magyarországnak joga van megszabni Bosznia-Hercegovina egész kulturpolitikáját. S ezen jogával élnie kell, hogy azok a nagyfontosságú érdekek, melyek e két tartományt nekünk becsessé teszik, érvényesít-

⁴⁴ Kiss Emil: Verekedés Boszniáért: az 1878-dik évi bosnyák háborúból. Dárda: Aradi Lajos Nyomdája. 1912. p. 25

⁴⁵ Tonelli Sándor: Útmutató a bosnyák tanulmányi kirándulás számára, Kézirat gyánánt, Budapest 1909 p.7. Tonelli bemutatja a közigazgatási rendszert, a vasúthálózatot, az ipart, a kereskedelmet, melyről megjegyzi, hogy a statisztikai adatok nem nyújtják az ország teljes képét, kereskedelmi szempontból az országot csak személyes tapasztalat alapján lehet megismerni. Kijelenti, hogy az üzlet Boszniában általában igen jó, reális alapokon nyugszik, ritkán fordulnak elő bukások vagy fizetőképtelenség. Magyarország a bosnyák kivitelnek csak egy ötödét veszi át, bevitelnek csak az egyharmadát fedezi, szóval sem önállóan, sem mint közvetítő nem foglalja el a bosnyák külkereskedelmi forgalomban legjobb fekvésénél fogva megilletné. Mivel az annexió óta még dinamikusabban fejlődik, a magyar közigazdasági élet feladata, hogy ebből a fellendülésből a maga részét kivegye. (Tonelli i.m. p. 13).

hetők legyenek⁴⁶” – zárja tanulmányát Csige Varga Antal. A magyarok jelenléte és közreműködése Boszniában azonban meglehetősen gyér aktivitást mutatott. Vértesi Károlyt és útítársait is elkésérette, hogy „a törvényileg kimondott közjogi paritás daczára, csak piczike ezrelékben láttunk magyar színezetet, daczára, hogy véreink vére is folyt Bosznia okkupálásakor, s egykoron mikor vészes hadjáratok szétzúzták a bosnyákok nemzeti királyságot, a historia során magyar korona alá is tartozott.”⁴⁷ Tuster Ignác, aki több előadásában és tanulmányában foglalkozik a boszniai muszlimok vallásjogi szervezeteivel is elmarasztalja honfitársait: „Igazán sajnálhatjuk mi, hogy az okkupáció után miért nem ment le tömegesebb számban a magyarság, főleg a jogász elem, s velük egy csomó ki hivatalnok, iparos, kereskedő stb. Ezek magyar szeltemben ültettek volna át jogrendszert, jogszokásokat, intézményeket.”⁴⁸ Eöttevényi *Bosnyák földön* című könyvében sajnálatát fejezi ki, hogy a magyar nemzet érvényesíti történelmi jogát Boszniára, nem használta ki a kínálkozó gazdasági lehetőséget. Épp ezért munkájának célja, hogy felkeltse az érdeklődést a bosnyák viszonyok iránt. „Karoljátok fel ezt a népet, mert ha késlekedtek más fogja élvezni barátságokat” – hangsúlyozza Kállay gondolatát. Magyarország teendője „a magyar imperializmus ideáját, mely mindannyiunk lelkében szunnyad, élő valósággá avatni.” A szlávokat nem lehet magyarrá tenni, de a magyar imperializmus híveivé tehetnénk őket. Ezt pedig magyar nyelvű képzésekre szóló ösztöndíjak létrehozásával lehetne elérni, magyar nyelvet oktattva nekik lehetne őket magyarbaráttá tenni.⁴⁹

A 19. század végén és 20. század elején keletkezett országismertetőkben és útleírásokban megjelenő keleti világ leírásai megfelelnek a

⁴⁶ Az ambiciózus elképzelést a szerkesztő sem hagyta szó nélkül: „Pium desiderium! A szerk.” olvasható a lap alján

⁴⁷ Vértesi Károly: A zombori felső kereskedelmi iskola tanulmányútja 1902 június-július: Bosnyákország, Hercegovina, Montenegró, Dalmát partvidék. Budapest: Athenaeum.1903 p. 19.

⁴⁸ Tuster Ignác: A muzulmán serriátbíróságok szervezete. Debrecen: Csáthy F. Könyvkiadó1923 p. 28

⁴⁹ Eöttevényi Nagy Olivér: Bosnyák Földön, Mosonmagyaróvár: Mosonvármegye Könyvnyomdája, 1911, p. 126

Said által megfogalmazott orientalista kelet-képnek, melyben „a keletiek egyfajta jól ismert és végletesen mozdulatlan, terméketlen valóság megtestesítőivé, egy rosszízű időtlenség jelképévé váltak.”⁵⁰ Solymossy Sándor néprajzkutató, aki „bohém utazóként” végigjárja a Nyugat-Balkánt, Boszna Bródhoz érve, ahol a Magyarországról érkező vonatról a keskeny nyomtávú vasútra kell a Szarajevóba tartó utazónak átszállni, így sóhajt fel: „Micsoda élvezet is az, látni egy darab csodás vadságot, hamisítatlan festői különösséget az unalmas, nyűgös kultúra után!”⁵¹ Ugyanezen az állomáson várakozva Xántus Gábor, aki Lóczy Lajos földrajzkutató professzor szervezésében utazza be az okkupált tartományokat, tömören így fogalmaz: „Bosznia földjén vagyunk, idegen országban, idegen népek között. Leszállunk, előttünk a keskenyvágányú vasút (...) Az állomás piszkos és visszataszító.”⁵² Vértesi Károly az 1902 nyarán tett 2000 kilométeres déli tanulmányútjának beszámolóját is a Kelet toposzával vezeti be: „... ahol a Nyugat és Kelet találkozik, egybeolvad a vallás, erkölcs, szokás, ruházkodás dolgában, mert habár Délnek vitt utunk, Kelet országában járunk itt.”⁵³

Kállay Béni szerint a keleti szellemiség elmaradottságáért nem az iszlám okolható a török nép esetében. „Az islam magában véve épp oly kevésbé követel nemzetiségi államokat, mint a hogy nem zárja ki a magas szellemi műveltséget és művészetet. Az arabok emelkedésében és hanyatlásában sem a hit volt a fő tényező, hanem a Kelet egyetemes iránya. És ezt követte a török nép is.”⁵⁴ Mintegy Kállay programját meg-

⁵⁰ Said i.m. p. 357

⁵¹ Solymossy Sándor Úti rajzok. Képek Boszniából, Horvátországból és Dalmáciából Bp. 1901. p. 5

⁵² Xántus Gábor: Tanulmányút az okkupált tartományokban. Miskolc: Wagner-Szelényi Ny. 1898. p. 18

⁵³ Vértesi Károly: A zombori felső kereskedelmi iskola tanulmányútja 1902 június-július: Bosnyákország, Hercegovina, Montenegró, Dalmát partvidék. Budapest: Athenaeum 1903. p. 8. Vértesi a zombori felső kereskedelmi iskola 18 növendékével, az igazgatóval és két oktatóval, valamint más érdeklődőkkel, orvosokkal, ügyvédekkel, gyógyszerészekkel, összesen 33-an vettek részt a 2000 kilométeres kiránduláson.

⁵⁴ Kállay Béni: Magyarország a Kelet és Nyugat határán. Olvastatott a Magyar Tudományok Akadémia 1883. május 21-i közülésén. Budapest, MTA 1883

erősítve látja jogosnak 20 év múlva Tuster Ignác, hogy a muzulmán-ságra alapozva kell kiépíteni a Monarchia politikáját. „A bosznia-hercegovinai muzulmánosság kulturális tekintetben vezérszerepre van hivatva, csak alkalmat kell neki adni, hogy romlatlan ősi erejét kifejthesse a tartományok felvirágoztatására, s az ő saját muzulmán kultúrájának szilárd kifejlesztésére.”⁵⁵ Tuster szerint ezt a lehetőséget ismerte fel a Monarchia, mikor területén, 1912-től kezdve, az iszlám törvény szerint bevett vallás lett.

Bosznia megszállása után született magyar nyelvű művek⁵⁶ közül a továbbiakban néhány szemléletes példán keresztül mutatjuk be a magyar szerzők találkozásait a boszniai iszlám világgal. A Boszniába irányuló tanulmányutak általában (Pest/Szeged/Pécs stb. – Boszna-Bród⁵⁷ – Szarajevó, Ilidzse – Mosztár – Dalmácia – Zágráb útvonalat járták be vasúton. Az iszlám világgal való találkozás tapasztalatát leginkább a szarajevói tartózkodás alatt örökítik meg.⁵⁸ Az úti beszámolók rendszerint nagy figyelmet szentelnek Kállay modernizációs eredményeinek a tartományban, sőt gyakran maga Kállay segít megszervezni az utazók számára a különböző gyárak, iskolák, mintagazdaságok, múzeumok látogatását.⁵⁹ „Ezen utazáshoz sem sok pénz, sem sok idő nem szükséges, sőt

⁵⁵ Tuster 1918 i.m. p. 31-32

⁵⁶ Bosznia és Hercegovináról 1878 és 1908 között született művek közül leginkább az útleírásokat és országismertetőket tekintjük át, noha ebben a korban tekintélyes mennyiségű politikai tárgyú esszé és pamflet, az okkupációs hadjáratot bemutató katonai visszaemlékezés, irodalmi igényű írások, jogi, gazdasági elemzések születtek. (ld. e dolgozat szerzője által készített Bosznia és Hercegovinával foglalkozó 100 mű angol nyelvű annotált bibliográfiáját)

⁵⁷ Boszna-Bródnál kellett átszállni a keskeny nyomtávú vasútra. Xántus Gábor tanulmányútján így ír megérkezésükről: „Bosznia földjén vagyunk, idegen országban, idegen népek között. Leszállunk, előttünk a keskenyvágányú vasút, melynél a két sín egymástól távolsága 70 centiméter. Az állomás piszkos és visszataszító.” (Xántus i.m.p. 18)

⁵⁸ Néhány úti beszámolóban Hercegovina fővárosa, Mosztár látványosságainak leírása is részletesen szerepel. (pl. Laky Imre: Bakáék Boszniában és egyéb történetek. Budapest: Pátria Nyomda1901, Solymossy i.m., Vértesi i.m.)

⁵⁹ Pojman Ferenc az ilidzsei fürdő igazgatója, aki Bosznia idegenforgalmának felügyelői tisztét is ellátta, segédkezett a szállások, útiterv górdülékeny megszervezésében, s a magyar utazók számára mindent megtett, hogy népszerűsítse Boszniát. (Szádeczky 1911 p.10)

a mi szeretetre méltó kegyelmes urunk, a birodalmi pénzügyminiszter úr a legtöbb turistát, a ki az occupált tartományok természeti szépségeiben és új kulturális alkotásaiban gyönyörködni akarna, legmagyarosabb vendégszeretettel halmozza el.⁶⁰ – kezdi úti beszámolóját Bosnyák Ugron álnév alatt író Porr Ede 1900-ban.⁶⁰

Szarajevó

A város, melyet 1878-ban az osztrák-magyar seregek elfoglaltak Bosznia és Hercegovina kereskedelmi központja volt, az Adriához vezető és az észak-déli irányú, Tessaloniki kikötőt Közép-Európával összekötő kereskedelmi utak metszéspontján. A 15- századtól Oszmán fennhatóság alatt volt, Oszmán stílusban fejlődött, számos mecsettel, szűk utcák hálózatával (*mahala*), melyeken egy-két szintes apró házak sorakoztak, törökfürdőekkel, hánokkal a kereskedők karavánjainak elszállásolására. A város két részre tagolódott: a Baščaršija kereskedelmi központja elkülönült a környező dombokon sorakozó gazdagabb negyedtől. Sarajevó oszmán része a megszállás után is érintetlen maradt, a kormányzat tiszteletben tartotta a város vallási sokszínűségét.⁶¹ Ám az 1879-es nagy tűzvész után, melyben a Miljacsa északi oldalán számos üzlet és ház veszett oda, fokozatosan megkezdődött a modern városrész építése.

Az új lakóházak az osztrák-magyar uralom szimbólumává váltak, és mivel 1910-re a sarajevói lakosság megkétszereződött, a lakóházak építése kiváló befektetésnek bizonyult, mely további igényt keltett az építőipari beruházásokra. Az osztrák-magyar uralom ugyanakkor nemcsak a városok modernizációjával járt, hanem társadalmi és kulturális

⁶⁰ Porr Ede [Bosnyák Ugron]: Bosznia és Hercegovina belsejében. Tárnyilagos elmékedések a Kállay féle kormányművészetről és az osztrák közigazgatási hivatalnokok 22 éves önkényes működésének eredményéről. Budapest: Kosmos Műintézet.1900 p. 4

⁶¹ Az első népszámlálást 1885-ben rendelte el a Kállay-kormány. Bosznia-Hercegovina 1.336.091 népességéből Sarajevóban 26 268 lakos élt, állandóan letelepedett magyar és osztrák állampolgárok száma 2.940. (Telkes Simon: Bosznia-Hercegovina lakóhelyei és népessége Földrajzi közlemények 1889 pp.579-583)

változást is magával hozott. Ebben az újonnan kialakult középosztály fontos szerepet játszott, különösen a tudósok, szakemberek, akik a tartomány történelmét, földrajzát, valamint növény- és állatvilágát kezdték lelkesen kutatni. Ebben az időszakban a régészeti, antropológiai, történelmi és földrajzi kutatások egyre népszerűbbé váltak a nagy európai városokban: múzeumok és társaságok alakultak a tudományos kutatások eredményeinek bemutatására. Bosznia sokszínű társadalmi és természeti világa különösen gazdag forrásanyaggal kecsegtetett a néprajzi, történelmi és a természettudományi kutatások számára. Ezen túlmenően kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy az új kormányzás civilizációs eredményeit bemutathassák a szélesebb nagyközönség számára. A legtöbb magyar nyelvű úti beszámolóban nagy szerepet kap a modernizációs vívmányok bemutatása, melyek az elmaradott tartományt rövid idő alatt fejlődésre serkentették.

A Bosznia-Hercegovináról szóló terjedelmes beszámolók, mint Asbóth János vagy Strausz Adolf nagy monográfiái az akkor virágzó folklórról, népszokásokról, népi hiedelmekről máig forrásértékű híradással szolgálnak. A néprajzi kutatások, gyűjtések nagy korszaka ez: Bosznia okkupációja utáni korszakban kapott új lendületet a folklorisztikai kutatás, 1890-től adták ki az *Ethnographia* folyóiratot. Ennek első száma közli Jókai Mór programadó beszédét, amelyben kiemeli, hogy a néprajzi kutatások a világbéke elérésének eszközei lehetnek: „Mindenekelőtt nekünk magyaroknak fölöttébb üdvös, egyrészt a velünk egy monarchiái kötelékben élő különféle népfajoknak egyediségével részletesen megismerkedni: másrészt a kerek földnek mind a nálunknál nagyobb, előrehaladottabb, mind a kisebb és elmaradottabb nemzetei világába belepillantani. Ez tanít meg bennünket saját értékünknek helyes megbecslésére, feltár előttünk sok reánk váró feladatot s megszüntet sok előítéletet. Ha valaha a világon bekövetkezik az örök béke: az az ethnografia. általános elterjedésének a munkája lesz.”⁶². Asbóth

⁶² *Ethnographia* I. évfolyam (1890) p. 8

János⁶³ és Strausz Adolf⁶⁴ monografikus munkái már megjelenésükkor nagy érdeklődést váltottak ki a fővárosi körökben, a sajtó nemcsak hírt adott róluk, és részleteket közölt belőlük, hanem velük együtt más, kevésbé ismert utazók leírásait, tapasztalatait is közölte. A legfontosabb szempont Bosznia népszerűsítése volt a magyar iparosok, kereskedők körében, hogy új tartományunkba minél több magyar fektessen be. A magyar utazók legtöbbször hivatalos kiküldetésben látogattak Boszniába, melyekből cikkek, tanulmányok, könyvek születtek, gyakran gazdag illusztrációval. Az útirajzok a történeti, földrajzi, néprajzi adatok mellett a mindennapi életet is bemutatják.

A magyar utazók és katonák boszniai tartózkodásának kiemelt jelentőségű programja a szarajevói városnézés, „ahol kelet ölelkezik a nyugattal”, s amelyben legközelebről találkoznak az iszlám hagyományokkal. A bohém utazóként balkáni körutat bejáró Solymossy Sándor folklórkutatót megragadja Szarajevó varázsa, amint végre megpillantja a várost az vasútállomástól átvergődve a kaldermász úton⁶⁵.. „Nem tudnék számot adni róla, mi teszi e különös városképet oly bájosná. A remek fekvése-é bent a két oldal szakadékában, vagy az ezüst hullámú dalokban megénekelte Mil-

⁶³ Asbóth János 1882 és 1884 között többször is beutazta Boszniát, s ennek alapján írta meg *Bosznia és a Hercegovina Úti rajzok és tanulmányok I—II.* Bp. 1887 című könyvét. 1882 júniusában utazik először Kállay Bénivel, egy hónapig tartózkodik Szarajevóban, majd bejárják a környéket. A következő útra 1883-ban, majd 1884-ben kerül sor. Az útirajzai feltételezhetően egyenesen Kállay Béni megbízásából készülnek, Kállay politikai céljai szolgálatába állítva. Asbóth tehát „szemtanúként” igazolja Boszniában a Monarchia közös pénzügyminiszterének intézkedéseinek sikerét. Bori Imre: *Asbóth János boszniai népköltészeti gyűjtése és a boszniai irodalom történetének vázlatja.* A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 38. XI. évfolyam (1979) pp.5-16 (Bori p. 7) Asbóth János meglehetősen rokonszenvvel ír a bosnyák irodalom kialakulásáról, különösen a muzulmán népköltészből olvashatunk gazdag gyűjtést tőle, fordításokkal. A bosnyák népköltészet általa vált ismertté nemcsak Magyarországon, hanem az egész Monarchiában.

⁶⁴ Strausz Adolf főleg kereskedők és iparosok számára kínál hasznos útmutatást, de monográfiát ír Bosznia történelméről, gazdasági és kulturális vonatkozásairól is. Strausz Adolf: *Bosnyák föld és népe, I. Bosznia története és néprajzi leírása. II. Bosznia és Hercegovina politikai, gazdasági és földrajzi leírása,* Budapest: Tettey N. és társa 1881, 1883, 301 p. + 240 p

⁶⁵ „Ha lélekzetemet ki nem rázta, csak a mellemre telepedett vastag porrétegnek köszönhetem, mely súlyával visszanyomta bordáim közé.” Solymossy i.m. p. 38.

jacska folyó, mely közepén zuhogtatja sebes vizét, vagy a különös csomókba verődött, tarka keleti házak, ... – nem tudom, de valami jóleső érzés fogja el itt az embert, mint mikor nyugodt, kedves rejtekhelyet talál, mely gondjait feledteti, tüdejét tágtítja s megszálja lelkét az önfeledt keleti ábrándozás.”⁶⁶

Xántus Gábor szarajevói beszámolójában bemutatja a helyi lakosság néhány szokását, valamint jellemrajzot is olvashatunk a muszlimokról, akiket a szerző – a korban elterjedt szokás szerint – töröknek⁶⁷ nevez. Szemléletesen mutatja be a török temetőt⁶⁸, melyek általában a házak között, a lakott terület kellős közepén vannak, s ezáltal „nincs olyan iszonnal az emberre”, mint a katolikus temető, viszont az, hogy nem gondolják a sírokat, „hallatlan kegyetlenség, mellyel a török halottai irányában viseltetik.”⁶⁹ Xántus szerint 101 temető van Szarajevóban. Bepillantást nyerünk a Bendbasi kert kávézójának forgatagába, és leírást kapunk „az érdekes és szép imára hívás” szokásáról. A műezzinek imára hívó éneke, „a különféle hangok hatalmas kórusa láthatatlan magasból” Solymossyt is magával ragadja: „mint egy idegen világból szállva alá, valami megható ünnepélyességgel zeng, mely viszi magával az elfásult

⁶⁶ Solymossy i.m. p.39

⁶⁷ A muszlim lakosságról igen vegyes elnevezések és meghatározások születtek a korban. Tuster Ignác így határozza meg őket: „A muzulmánok, a fajbéli bosnyákok (turci) hajdan eltörökösödött szlávok, kik arab (török) betűket használnak. Nyelvük nagyon vegyes nyelv.” (Tuster 1918 i.m. p. 35). A közkeletű török elnevezést pontosítja Vértesi is, noha út beszámolójában mindvégig így nevezi a muszlimokat: „Nem is törökök Mohamednek itteni hívei, hanem mohamedán szlávok, a kik – hitük hervadóban – a pataréus vallástól tértek török nyomás alatt az iszlámra. A valódi törökök, akik voltak itt és mint basák, agák, bégek drágaköves kaftánban, fejükön bogláros turbánnal uralkodtak a nép fölött, lassankint elpárolgottak.” (Vértesi p. 28) A muszlimok törökként megnevezése rokonszenvet keltetett a magyar olvasóközönségben. „Nálunk, a hol a török birodalom elmállási folyamata bizonyos aggodalmakat költött, s a hol 1848 óta bizonyos erkölcsi hálaérzet vert gyökeret a törökség iránt, az a vélelem uralkodik s uralkodik, hogy a bosnyák «törökség» elnyomása káros hatással járhat. Csak magyarázatkép jegyezzük meg, hogy a bosnyák mohammedán fajilag délszláv bosnyák, s ugyanazt a nyelvet beszéli, mint vérrokon katolikus és szerb hitű nemzetársra. Ez a török rokonszenv újabb keletű, de hozzátartozik politikai rokonszenveink leltárához.” – írja Kállay Béni. (Kállay 1900 i.m. p. 427-28) A bosnyák muszlimok ebben az időben az Oszmán időkben is használt „bošnjaci”-nak nevezték magukat.

⁶⁸ Szarajevóban ekkor 101 temető található

⁶⁹ Xántus i.m. p. 36

nyugati szívet is.”⁷⁰ A iszlám világgal való találkozást rejtő Szarajevó bemutatását Vértési Károly a népszerű muszlim-képpel kezdi: „...540 méter tenger színe felett, de bátran nevezhetjük katlannak, mert hegyek környékezik. Még forr benne a mohamedán hitbuzgóság, melyet hasonlóképpen bátran nevezhetünk fanatizmusnak. ... Az első látkép, amivel a kirándulók találkoznak: „Két nagy dsámi, több mosé, sok mecset feltörekvő minaretje emeli a lelket az ég felé”.⁷¹ Laky Imre egy „bájos szegény lányhoz” hasonlítja Szarajevót, „kit hatalmas meczenások szórakozásból gazdag menyasszonyként akarnak kiházásítani. Az apa: a bosnyák – meg a nászuram: a török, még bizonytalanságban vannak a felett, hogy örüljenek-e a menyasszony vérökből való vérnek jó kinézésén – hogy elfogadják-e a szép leánynak gyanús kezekből jött ajándékát, csecse-becséit?” S az egész „bosnya föld” olyan, mint egy eladó leány, aki „megcsipte Ausztria-Magyarországot vőlegényének, de maga sem tudja, hogy a többi körülötte ólálkodó kérőnek véglegesen kosarat adjon-e”⁷²

Szarajevóról a katonák is gyakran megemlékeznek. Kiss Emil írja, hogy órákon át el tudtak az utcákon ögyelegni, „kellemes szórakozást nyújtott a keleti különlegesség, az a mindenféle ősi eredetiség, amit kultúrnépeknél nem látunk.”⁷³ Álljon még itt egy Laky Ferencről származó humoros történet arról, hogy milyen következménnyel is járhat egy találkozás az iszlám kultúra vallási szokásaival. A bakákat levezenyelték az okkupáció után Szarajevóba, ahol lehetőségük nyílt egy szabad városnézésre menni. Laky Ferenc társaival a Gázi Huszrev bég dzsámiját szerette volna közelebről megnézni. Ekkor „nagyot lótt az ágyú a fejünk felett. Mi nem ijedtünk meg, de a népség ijedhetett meg, mert eszeveszetten rohant, mintha újra okkupálni akarnánk őket. Sajnáltuk szegényeket, hogy úgy megijedtek, s biztattuk egyik-másikat, hogy nincs semmi baj.” De nem figyeltek rájuk, hanem mindannyian egy irányba futottak. A katonák pedig kíváncsiságból utánuk. Egy nagy kőházhoz értek, mely alacsony kőkerítéssel volt körülveve, s a kerítésen belül „turbános sírkövekkel” volt

⁷⁰ Solymossy i.m. p. 46

⁷¹ Vértési i.m. p. 10

⁷² Laky i.m. p. 70

⁷³ Kiss i.m. p. 122

tele a kertje, a kert közepén egy nagy szökőkút állt, körötte kőmedence, ide szaladtak az emberek. Körülállták a kádat és mosakodni kezdtek. A bakák hasonlóképp beálltak közéjük, „úgyis két hete nem tisztálkodtunk már (...) Hozzáfogtunk, de alig kezdtünk bele, rettenetes ordítással körülfogott bennünket a népség és tuszkolt kifelé. Nagy ribillió keletkezett. Valaki pártunkra állt (...), s mondta magyarul, hogy ne mosakodjunk ott, mert tilos. A törökök végzik ott egyházi szertatásukat.”⁷⁴

A Szarajevót körülölelő hegyeken épült erődökre (Fehér és Sárga vár – Bijela Tabija és Žuta tabija) is rendszerint felkapaszkodnak a magyar utazók, mivel innen fantasztikus látványt nyújt a város képe. Vértesi Károly 1903-ban a sárga kastély bástyájáról így mereng: „A száz mosé 92-re apadt le. Mennyire fog még a minaretek erdeje megfogyni? Ki annak a megmondhatója most, mikor félig már európai ez az életre-halálra meghódolt keleti város, és koczkán áll minden török léte...”⁷⁵ Xántus Gábor az erőd-ből letekintve egyszerre csodálja a káprázatos képet, „minőt csak a Kelet az ő bűvös-bájos varázsával állít elő,” de egyszersmind felismeri annak katonai jelentőségét: „lehangoló, ha rá gondolok, hogy oly helyen vagyok, honnan egy óra alatt rommá lehet lőni az egész várost, megsemmisíteni a tündér szép látványt – el, el erről a helyről...”⁷⁶

A Kállay-éra alatt Boszniába látogató utazók csodálattal sorolják a modernizáció vívmányait a félezredéves elmaradott városban: „vízvezeték, csatornázás, villanyvilágítás, villanyos vasút, igazságügyi palota, reneszánsz ízlésű loggiás vásárcsarnok, oszlopos kupolás országos banképület, kitűnő országos kórház. Árvaházak, iskolák, kaszárnyák, vágóhidak, gyárak nagyok és modernek, díszes kormányzósági épület.” – emlékezik Vértesi Károly. A modernizáció azonban nemcsak a várost, ahol „villany vasút és villámos világítás is van”, hanem az iszlám vallási épületeket is elérte: a Gázi Huszrev bég dzsámiban, mely a legnagyobb és legszebb „mohamedán templom” Szarajevóban 144 villanykörte világítja meg „a török templom misztikus sötétjét.”⁷⁷

⁷⁴ Laky i.m. p. 55-56.

⁷⁵ Vértesi i.m. p.18.

⁷⁶ Xántus i.m. p.33.

⁷⁷ Szádeczky p. 10, Vértesi p. 11

A Kállay rezsim kritikája – a muzulmán autonómiamozgalom

A szemfüles turista figyelmét azonban nem kerüli el, hogy a gyors léptékű modernizáció baljós árnyat vet a társadalmi változásokra: a bosnyák viszonyok ugyanis nemcsak a fejlődésről, gyors ütemben elért civilizálódásról szóltak. Még a tanulmányútján járó Xántus Gábor is megjegyzi: „Pedig a nép nem akar, nem bír beletörődni az állapotokba, szívből gyűlöli az osztrákot, fegyvert hordoz, noha ez el van tiltva. Némán tűr. A felületes utazót megcsalja a sok pompa és külső csillogás, de a figyelmesen szemlélő észreveszi a lappangó bajt.”⁷⁸

Gratz Gusztáv tanulmánya⁷⁹ élesen rávilágít azokra a visszasságokra, melyek a Kállay éra alatt bontakoztak ki Boszniában. Jellemzően minden Boszniáról szóló írás a dicshimnuszokról zengett, mivel Bosznia gazdaságilag egyértelmű haladást mutatott, a felekezeti és nemzeti-ségi kérdések példás kivételnek tűntek a délszláv országok között. Ám 1896 óta különféle jelenségek miatt kezdtek napvilágot látni más nézőpontok is: „Egy csoport elégtelen bosnyák egyszerre csak megjelent Budapesten, hol akkor épen a delegációk ülészetek és emlékiratok formájában különféle panaszokkal álltak elő”. A muzulmánok mellett először a szerbek, majd a horvátok is panaszaitat fejezték ki a felekezeti, majd gazdasági és politikai kérdésekben.⁸⁰ Gratz szerint Kállay kormányzásának legnagyobb hibája az volt, hogy nem fokozatosan, hanem azonnal modern mintaállammá, modern kultúrállammá akarta tenni Boszniát. „Egy félig barbár országot egyik napról a másikra kultúrállammá tenni olyan, mintha egy csecsemőt akarna huszonnégy óra alatt férfivá növeszteni. A Kállay előtti generáció Boszniában még írni és olvasni sem tudott, a Kállay alatti generáció részére rögtön gimnáziumokat és magasabb kereskedelmi tanintézeteket alapítottak, számos fiatal embert pedig ösztöndíjjal küldtek ki külföldi egyetemekre. A Kállay előtti generáció a római időkben eredő faekével szántott, a Kállay alatt

⁷⁸ Xántus i.m. p. 32

⁷⁹ Gratz Gusztáv: Bosznia Kállay halála korában. Huszadik század, 1904 1. szám I pp. 372-391

⁸⁰ Gratz i.m. p. 373.

felnőtt generációtól megkövetelték, hogy a gazdálkodást egyszerre oly módon űzze, mint a hogy ezt például a gazdasági műveltség igen magas fokán álló porosz paraszt teszi.⁸¹

Bosnyák Ugron (Porr Ede) *Tanulmányút Bosznia belsejébe* című könyvében olyan kirándulásra invitálja olvasóit, mely távol esik a kormányzó által támogatott útvonaltól, melyet a kormány kegyesen támogat a magyar érdeklődők számára. Morpurgo et Parente trieszti cég igazgatójaként volt alkalma alaposan megismerni Boszniát. Porr részletes leírást ad az ipar és kereskedelem, erdőgazdaság, fölművelési viszonyok, parasztgazdaságok, közlekedés, vallás és belügy állapotáról az okkupáció után 21 évvel. Az osztrák rendőrség örültnek nyilvánította. Műve azonban hitet tesz ép elmeállapotáról, bemutatva a Kállay rezsim visszasságait.

A szerző támogatólag nyilatkozik a Budapesten időző bosnyák mohamedán és szerb küldöttségről. Már egy éve „teljesen korrekt és törvényes uton kéri a minisztertől iskoláik és egyházuk adminisztrációjában szükségessé vált reformok engedélyezését és ezért a leghatalanabb rendőri elnyomatásban részesülnek a báró Lazzarini és Pittner kerületi előjárók által.” A Pesten székelő mohamedán küldöttség nem az uralkodó államhatalom ellen lép fel, hanem az „alkalmatlan kormányközegek rendőri túlkapásai ellen”.⁸²

Kállay modernizációs törekvésének legnagyobb kihívásaként a liberális alkotmányos és világi közigazgatási rendszerbe a korábban privilegizált helyzetű muszlim lakosság beillesztése jelentkezett. Különösen Kállay vezérelve, hogy a muszlimok rokonszenvének fenntartása érdekében, hogy a muszlimok vallási intézményeit, amennyire lehet, megkíméli a modernizációs átalakításoktól természetesen nem ment zökkenőmentesen.

Kállay „mohamedán elemre” építő, nemzeti ellentéteket áthidaló bosnyák patriotizmusának eszméje végül nem bizonyult reálisnak, mivel a muszlimok társadalmi szerkezete és nemzeti identitása ebben az időben még meglehetősen bizonytalan volt, amire már csak azért sem lehetett építeni, mert egyre erőteljesebbé váló a vallási autonómia követelése-

⁸¹ Gratz i.m. p. 376.

⁸² Porr i.m. p. 49

seik sem nemzeti politikai törekvéseken alapultak⁸³. 1900-ban Kállay⁸⁴ n.m. írói álnév alatt a *Budapesti Szemlében* hosszú tanulmányt közölt *A mohamedánság helyzete Boszniában* címmel, melyben már sokkal szkeptikusabb álláspontot foglal el a muszlimokra épülő boszniai nemzet kiépülésének esélyeit illetően. A tanulmány részletesen foglalkozik a kormány egyedülálló intézkedéseivel, melyet a muszlim lakosság érdekében tett. „Ha csak a számok nyelvét akarnók megszólaltatni, nagyon röviden végezhetnénk. Kimutathatjuk, hogy valamint ma nincs keresztény kormány, mely országos pénzből annyit áldozott volna mohammedán cultus-czélokra, úgy azt is bizvást állíthatjuk, hogy oly rendszeresen a mohammedán török kormányzat sem segítette állama vallását, mint a hogy azt a mostani bosnyák kormány teszi. Ha az egyházi szervezet, az iskolákra s külön cultus-czélokra, mecsetek építésére, a mohammedánok látogatta állami (ruzsdié) polgári iskolák (6) érdekében tíz év óta tett kiadásokat illeti, a végsomma 1.155,751 koronát, évenként átlag 155,575 koronát teszen. Ez összegben még díszlövészek czímén is szerepel 2000 korona évenként, ennyit lövöldöztet el az ország a Ramazan ünnep alkalmával.”⁸⁵ A kormány példátlan intézkedései ellenére, a muszlimok a legkevésbé sem voltak megelégedve. „Csodaszamba menne azonban, ha a mohammedán hitéletnek ez az intensiv fejlődése az általános megelégedés érzetét költötte volna életre a 400 évig formáiban, gondolkodásában megcsontosodott bosnyákban. Hogyan is üdvözlje örömmel azt, a mit „idegenek” nyújtanak neki, mikor a kevesebb, saját khalifájától a szultántól sem kellett neki? Eszmeköre kizárólag hite körül forogván, a legcsekélyebb változás is újítás az ő szemében.”⁸⁶ A muszlimok legrosszabbul azt tűrik, hogy a másik két felekezet egyenrangúvá vált velük, s a kormány őket is ugyanúgy támogatja, mint a muszlimok intézményeit. Kállay szerint a muszlimok kisebbik része értette csak meg, hogy

⁸³ Ress Imre szerint a muszlimok patriotizmusa egy „bizonytalan tartalmú, differenciálatlan délszláv tudatban, valamiféle jugoszlávizmusban oldódott fel.” (Ress p. 253)

⁸⁴ Az esszé szerzője valójában Thallóczy Lajos lehetett (Ress Imre személyes közlése alapján)

⁸⁵ Kállay 1900. i.m. p. 436

⁸⁶ Kállay 1900 i.m. p. 436

a reformok őértük és nem ellenük vannak, a nagy tömeg a vallás ellen való intézkedéseknek látja azokat.

Kállay szerint a kormány legnagyobb „mohamedán-barátságát” az bizonyítja, hogy megmentette a muszlimok számára az egyházi vakuf-alapokat. A vakufok (egyházi, társadalmi és oktatási célú alapítványok) és a muszlim arisztokrácia földjeinek elkobzása felmerült az okkupáció után, de végül a kormány nem kezdeményezte az államosítást. A vakufok rendjének és jogszerű működésének kialakítása viszont fontos feladat volt. A vakufok ugyanis az Oszmán-érában a vakuf intéző gondnokok (mutevellik) felügyelete alatt álltak, akik viszont kezdték saját tulajdonukként kezelni a rájuk bízott vakufokat. Ráadásul a megszállás-kor sok mutevelli kivándorolt és a nyilvántartásaik eltűntek. A kormány 1883-ban újrászervezte és átláthatóvá tette a vakufok irányításának szervezetét⁸⁷, melyet 1894-ben módosítottak, annyiban, hogy újrászervezték az országos vakuf-bizottságot, hogy ne a főváros dominanciája érvényesüljön. A kerületekből legalább két tag került az összesen 21 tagú tartományi vakuf-kezelő bizottságba (*Zemaljsko vakufsko povjerenstvo*), mely felett a gazdálkodást irányító szarajevói székhelyű vakuf-igazgatóság (*Zemaljsko vakufsko ravnateljstva*) állt⁸⁸. A vakuf kezelés szabálya, hogy a vakuf jövedelméből először az alapítványi kiadásokat fedezik, és a fennmaradó összeg került az országos vakuf-alaphoz. Az elégedetlenek azonban úgy látják, hogy a vidék változatlanul hátrányosabb helyzetben

⁸⁷ Kállay az 1883 márciusában felállított átmeneti bizottság élére a szarajevói polgármestert, Mustajbeg Fadilpasicot nevezte ki, de valójában két kormányhivatalnok vezette, egyikük Kvassay István kormánytitkár. Így az egész vakuf ügy a kormány irányítása alatt állt. (Imamović p. 220)

⁸⁸ Mivel az Oszmán kor végén 5000-nél is több vakuf volt szerte az országban, szükség volt az egyes kerületek élén álló képviselőkre. A Vakuf-bizottság fő feladata volt a mutavellik felügyelete, és a kormány tájékoztatása a muszlim alapítványok működéséről. A 21 tagú bizottság egy elnökből, egy vizsgálóbiztosból, egy titkárból, az ulema medžlis négy tagjából és a Legfelsőbb Šerijatbírótság két bírójából, valamint a hat kerület két-két képviselőjéből állt. A Vakufigazgatóság mint végrehajtó szerv a bizottság elnökéből, vizsgálóbiztosából és titkárából állt. Őket segítették a kerületekben šerijat bírák. Mivel azonban ezeknek a szervezeteknek a vezetőségébe a kormány nevezte ki a tisztviselőket, ez lehetőséget adott a tévedésekre és a vakuf birtokok eredeti céloktól eltérő használatára is. (Trakić p. 4) (Kállay 1900. pp. 438-439).

van: „régén a mutevelli ette meg a vakufot, most Szarajevóba megy a pénz, régén sem láttunk semmit, most sincs hasznunk belőle.” A vakufok helytelen kezelésének első megnyilvánulása már 1885 novemberében erős felháborodást váltott ki a muszlim lakosság részéről, akik a császárhoz fordult az ügyben: az átmeneti vakuf bizottság a tartományi kormány kérésére elrendelte, hogy két szarajevói temetőből (Šehitluci és Čekrekčinica) létesítsenek közparkot. Tulajdonképpen ez az eset szolgáltatta a Vakuf-Mearif mozgalom létrejöttének kezdetét.⁸⁹ A travnikai és mosztári muszlimok egy új vakuf-alapot létrehozását követelték, s az összes vakuf vagyonát és jövedelmét abba kívánják becsatornázni. Ez Kállay szerint az egyes vakufok szentségét sokkal jobban sérti, mint az országos vakuf-bizottság szabályzata, melynek értelmében csak olyan összeg kerülhet a vakuf-alapba, mely az egyes alapítványok szükségleteinek fedezésén felül megmarad. A vakufok kiemelt szerepét a „rendszeres egyházi szervezetet nélkülöző” muszlimok vallási intézményeinek fenntartásában a kormány felismerte, és éppen azért erősítette meg, hogy ezzel a másik két felekezet mellett fenn tudjon maradni. A kormány intézkedéseinek köszönhetően a vakufok a századfordulóra stabil forrásként biztosították az iszlám közösség intézményeinek fenntartását. A másfél évtizedes szigorú állami felügyelet meghozta gyümölcsét: a századvégen a vakuf vagyon értéke a tízszerese volt a boszniai ortodox és katolikus takarékszövetkezetek alaptőkéjének. Ez a hatalmas vakuf vagyon azonban csupán a vallási intézmények fenntartására volt elegendő, a muszlim iskolarendszer modernizálására kevésnek bizonyult.⁹⁰

Az autonómia mozgalom egyik legfontosabb követelése viszont éppen a jótékonyági vallási alapítványok helytelen irányítására vonatkozott. Eleinte az új igazgatás nem ütközött komolyabb ellenállásba a bosnyákok részéről, csupán a vezetőségének szarajevói dominanciáját és a vidékiek háttérbe szorulását sérelmezték.⁹¹ Ezt a mosztári Mustafa

⁸⁹ Imamović, Mustafa: Bosnia and Herzegovina. Evolution of its Political and Legal Institutions. Sarajevo, Magistrar 2006 p. 221

⁹⁰ Ress Imre: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában. Budapest, L'HarmattanRess 2004 p. 266

⁹¹ Malcolm, Noel : Bosnia: A Short History, New York University Press, Második kiadás. 1996 p. 147

Džabić tette politikai ügyé, amikor 1899-ben petíciójuk egyik pontjaként egy autonóm vakuf egyesület felállítását követelte Hercegovinában.

A kormány reformintézkedései mögött az állam korlátozó erejét érezte a muszlimok egy csoportja, akik egyre öntudatosabban kezdték mozgalmukat megszervezni. Az autonómia mozgalom kialakulásának első megnyilvánulását láthatjuk abban, amikor 1895-ben Muharrem bég Tezkeredzsics vezetése alatt travniki földbirtokosok panaszzal a kormányhoz fordultak. Panaszaikat négy pontban foglalhatjuk össze. Először is az agrár-panaszokat fogalmazták meg, melyben a panaszosok a bosnyák-hercegovinai kataszteri felvételeknél ért sérelmeikre hivatkoznak, ám Kállay szerint a felmérőket sem párt, sem vallási, sem társadalmi szempontok nem vezérelték munkájuk során. „Nagyon tárgyilagosak, igen méltányosak voltak, nem akarták megrövidíteni a birtokost, de nem engedték elnyomni a jobbágyot. Igen természetes, hogy a legcsekélyebb szabályozás, a mi a jobbágynak kedvezett, az a földbirtokos szemében jogfosztás volt, midőn pedig a jobbágy látta, hogy hisz a földesúrtól nem veszik el a földet, bizonyos csalódás érzése fogta el.” Másik panaszuk a vakuf kezelése az alapító szándékkal ellentétes megvalósulása ellen irányult. A harmadik panasz a hatóságok keresztényekkel szemben tanúsított elfogult magatartásával szemben fogalmazódott meg, amellyel a jobbágyok ellen indult perekben viseltetnek. A negyedik sérelemként azt említik, hogy a kincstár elvette erdeiket. Kállay szerint ez nem igaz, s már a török államhatalom állami földnek, tulajdonnak nyilatkoztatta ki mindenkor az erdőt.⁹²

Az autonómia mozgalom másik fontos ága a hercegovinai Mosztárban formálódott Hadži Ali Džabić mufti vezetésével. Egy hercegovinai muszlim lány, Fata Omanović megszöktetése körüli botrányt használta fel politikai célokra Džabić. A muszlimok azt vallották, hogy a fiatal lányt katolikus apácák vitték el és térítették meg, majd Ausztriába szöktették, ahol egy habsburg hivatalnok felesége lett.⁹³ Kállay szerint ez valótlan, a lányt nem térítették át erőszakosan, és nem is szöktették meg, sőt nem is Dalmáciába menekült, ahogy Kállay szerint azt Dža-

⁹² Kállay 1900 i.m. p. 458

⁹³ Karčić 1999. p. 130

bić állította. Már azért sem, mert köröztették az osztrák hatóságok, de nem találták nyomát. Ez azt jelenti, hogy nagy valószínűséggel Törökországba szöktethették a leányt. Viszont ha a kormány cáfolja, hogy erőszakos átkereszteltetés történt, azzal akkor elismeri, hogy a muszlimok áttérését pártolja. Džabić maga köré gyűjtött tizenkét muszlimot, akikkel petíciót fogalmaztak meg az esetre hivatkozva, hogy Boszniában az iszlám veszélyben van. Kállay így fogalmazza meg Džabić akcióját: „Fata szökését s abból jó hercegovinai recept szerint általános akciót indított. Tárgyi szempontból azonban elvétette: első sorban azért, mert panaszainak az alapja hamis suppositión épülvén, azok egyszerűen nem igazak, másodsorban meg erre az alapra építette politikai célját, mely nem egyéb, mint a hercegovinai mohammedán elemnek az állam egységéből, annak kötelékéből való erkölcsi és anyagi elválasztása⁹⁴.”

Kállay *A mohamedánok helyzete Boszniában* című pamfletjét azzal zárja, hogy az országos kormányzat a Monarchia Balkán politikájával összhangban „a mohammedánságot politikai súlyának, történelmi fejlődésének megfelelőleg conserválni, vallásában megtartani, fejleszteni s az ország keretén belül vagyonában megerősíteni s a kivándorlástól visszatartani igyekezett,” ám mindenekelőtt a jog és vallásegyenlőséget próbálta meggyökereztetni. „Beültetett egy parlag területet. Ismerte a talajt, de a beültetés gyomlálással jár. Itt-ott a mag nem kelt ki, de általán sikerült a dolga. Politikája nem lehetett más, mint előkészíteni a talajt, hogy Bosznia a monarchia keretében majdan a bosnyákoké legyen, értvén ezalatt mohammedánt, szerbet és katolikust egyaránt.”⁹⁵

„Beültetett egy parlag területet. Ezt mondja Kállay. De hát ő azt a parlag területet nem ismeri, a míveléséhez nem ért. És bizony a mag, amelyet elhintett, a gyűlölet magva volt – és Kállay úgy fog aratni is,

⁹⁴ Kállay az osztrák és magyar közvélemény számára is teljesen világossá teszi, hogy az áttéréseket a kormány nem támogatja, sőt nincs olyan egykoron török lakta terület, ahol ennyire alacsony az áttértek száma, mint Boszniában. A tartományban a megszállás óta mindössze 144 ember változtatta meg hitét, tehát évenként átlagosan hét fő. Kállay pontos kimutatást közöl felekezetenként a változásokról a közigazgatási hivatalnokok jegyzőkönyvei alapján. Ebben az szerepel, hogy mohamedánná lett 29, kilépett 32 egyén. (Kállay p. 469)

⁹⁵ Kállay 1900 i.m. p. 480

ahogy vetett.” Ezekkel az erős kritikus szavakkal zárul a Kállay tanulmányára válaszul írt pamflet, mely *Kállay és Bosznia-Hercegovina. Válasz a „Budapesti Szemle” tanulmánycikkére* címmel 1900 szeptemberében jelent meg magyarul és németül, egy bizonyos „travniki mohamedán” szerzőségével. A rövid írás szerzőségéről nincsenek pontos adatok⁹⁶, annyi biztos, hogy nem travniki, sőt nem is boszniai a szerző, hanem leginkább magyar. 1900-ban ugyanis – miután a korábbi petíciókat elutasították – egy küldöttség érkezett a „mohamedán vezéremberek” közül Budapestre, hogy a magyar parlamentet meggyőzzék céljaikról, és maguk mellé állítsák őket. A formálódó muszlim ellenzék óriási felháborodását váltotta ki, hogy a kormány leváltotta Džabićot a mosztári mufti pozíciójáról és bezáratta olvasóköriüket (*kiraethana*), melyben a mozgalom szerveződött. Ekkor ugrásszerűen megnőtt a mozgalmat támogatók száma, és Mosztárhoz hasonlóan, Travnikban is központ szerveződött. A kormány megpróbálta legalább vidéken visszaszorítani az autonómia mozgalom kibontakozását, jórészt sikertelenül, mivel nem tudta meggátolni a falvakban és városokban szerveződő bizottságok felállítását. A muszlim autonómia mozgalom számos törekvésében megegyezett az ekkor bontakozó szerb autonómia mozgalom céljaival, ezért egyfajta laza szövetség alakult közöttük. 1900 tavaszán – a kiseljaki találkozót követően – indult el az első küldöttség Budapestre, melynek vezetője maga Džabić volt. Pesten Džabić három társával a Párizs Hotelben szállt meg, és ide toborozta a többi muszlim elégedetlent is. A mozgósítás egyedülálló volt. A hatóságok végül a szerveződők csoportjából 83 résztvevő nevét gyűjtötték össze, köztük Travnikból és Mosztárból, Szarajevóból, Banja Lukából és Bosanski Noviból érkező vezetőkét.⁹⁷ A mozgalom pesti gyűlésének célja, hogy megszilárdítsa a mozgalmat és közelebb kerüljön a politikai döntéshozókhoz. A magyar képviselőkkel való találkozástól azt remélték, hogy előnyös elbírálás alá kerüljön ügyük a közös osztrák-magyar parlamenti ülésen. 1900 májusában Gligorije Jeftanović boszniai szerb

⁹⁶ A pamflet nem jelent meg bosnyákuul, és Boszniában egyetlen könyvtárban vagy levéltárban sem lehet fel sem magyarul, sem németül.

⁹⁷ Donia 1981 i.m. p. 134

kereskedő, későbbi politikus felkérte a cseh újságíró és publicistát, Josef Holeceket, hogy ahol csak lehet, jelentessen meg a napilapokban írásokat a muszlim mozgalom céljairól, és ajánlja be a muszlimok küldöttségét a delegáció tagjainak, és általában is legyen a muszlimok küldöttségének segítségére, mivel a boszniai muszlimok törekvése meg egyezik a szerbekével.⁹⁸ Minden bizonnyal a „travniki mohamedán” szerzőségével ellátott vitairat is ennek a népszerűsítő akciónak volt az eredménye. A találkozó sikeresnek bizonyult a „mohamedán vezérek” küldöttsége és a magyar parlament ellenzéki tagjai között, akik Kállay megbuktatásán munkálkodtak. Visontai Soma képviselő interpellációt nyújtott be a boszniai muszlimok helyzetéről, melynek azonban alaposan megfizette az árát.⁹⁹ A budapesti gyűlést még 1900-ban a mosztári követte, majd a szarajevói konferencia, melyben újabb petíciót fogalmaztak meg a mozgalom vezetői. Ennek hatására 1900-tól Kállay és a szarajevói kormány többé nem hagyta teljesen figyelmen kívül, s kezdte súlyának megfelelően kezelni az autonómia mozgalom követeléseit, ám a Vakuf-Mearif ügyek igazgatásának autonómiáját majd csak 1909-ben fogja a mozgalom elérni.

A pamflet több szempontból is egyedülálló, és közelebbi vizsgálatra érdemes. Egyrészt megelőlegezi azokat a memorandumokat, melyeket a császárhoz juttatnak el a boszniai muszlimok 1902-ben és 1906-ban, másrészt először fogalmazódnak meg benne politikai követelések is, és hallhatjuk meg „az alárendelt megszólalását”. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy a küldöttséggel folytatott megbeszélések alapján egy vélhetően magyar szerző írta a pamfletet, amelyben a saját meggyőződését is tetten érhetjük a sorok között.

A vitairat négy pontban összefoglalja a boszniai muszlimok elégedetlensége miatt létrejött mozgalom célkitűzéseit: „1. Hogy megkapjuk a mohamedán egyházi autonómiát, már csak azért is, hogy megfelelő iskolai reformokat létesíthessünk. 2. Hogy az erőszakos katholizálás véget érjen. 3. Hogy a horvát propagandával ne zaklassanak bennünket,

⁹⁸ Imamović i.m. p. 227

⁹⁹ Donia 1981 i.m. p. 134

mert utáljuk mindazt, a mi horvát. 4. Hogy respektálják szokásainkat, tradícióinkat, és hogy jogokban is legyen részünk.”¹⁰⁰

A „mohamedán vezérek” hangot adnak annak a hatalmas ellenszenvnek, mellyel irántuk viseltetnek „Kállay osztrák és horvát pandurjai”, akik gyakran hangoztatják, hogy „bárcsak minden mohamedán kipusztulna az országból.” A magyarbarátságuk pedig ellentétben áll azzal, amit Kállay állít, hogy csak érdek lenne, mert az színtiszta rokonszenvből fakad. A küldöttség örömmel tapasztalta, hogy a magyar liberális sajtó, mely felkarolja az elesettek ügyét, milyen elkötelezetté vált a muszlimok sérelmeinek felkarolásában. A parlamentben Visontai Soma képviselő felszólalásakor a karzaton ülő muszlim küldöttség meghatottsággal érzékelte (noha az interpelláló beszédét nem értette), hogy milyen mély kölcsönös szimpátia él a magyarokkal¹⁰¹. A pamflet kiemeli, hogy nemcsak a muszlimok, hanem a görög-keletiek is elégedetlenek a boszniai kormány politikájával, és éppen formálódik egy közös muszlim-ortodox ellenzék, mely megpróbál közösen a császárhoz fordulni panaszaival. Amennyiben ez nem sikerül, ismét a magyar parlamenthez, a „magyar testvéreinkhez” fordulnak, melynek liberalizmusa és szabadságszeretete az ügyük kedvező megoldásának mintegy garanciája¹⁰².

Az autonómia és a vakufok ügyével kapcsolatban a Džabić által kidolgozott javaslatról Kállay azt állította, hogy az a „mohamedán

¹⁰⁰ Kállay és Bosznia-Hercegovina. Válasz a „Budapesti Szemle” tanulmánycikkére Budapest 1900 p.7

¹⁰¹ Kállay is megemlíti az esetet: „Bizonyos fokú naivitás kívánatik ugyan a magyar államot fentartó magyar közvéleménytől azt várni, hogy azon irányzattal rokonszenvezzen, melynek centrifugális a célja, s melyet minden elem pártol, mely a magyar koronának sajnos épen a keleten nem nagyon regardirozott egységét nem szívesen nézi. A kelet népét sajnos épen a keleten nem szeretik. A vallási és politikai üldöztetésnek avádját mely legfőljebb néhány túlbuzgó tisztviselő kevésbé tapintatos, de érthető ténykedésére hivatkozhatik concrete kellett föltüntetni, S íme felhangzott épen minálunk az a vád, hogy az üldözött mohammedánok tömegesen kivándorolnak az országból az üldöztetés miatt. Fölhangzott minálunk, a hol csak a múlt hóban 8000-nél több kivándorlás céljából kiállított útlevelet constatáltak hivatalosan.”

¹⁰² 1902-ben és 1906-ban a magyar parlament elé terjesztették petícióikat emlékirat formájában.

érdekek ellen irányul.”¹⁰³ A pamflet szerzője felháborodásának ad hangot, hogy Kállay elmozdította Džabićot, a mosztári főmuftit állásából, aki pedig a szultántól kiérdemelte a „smyrnai mollah” címet, mellyel a kalifa fennhatósága alatt a harmadik legtekintélyesebb főpappá vált¹⁰⁴. Továbbá, ha nem tetszik a kormánynak az autonómia tervezet, akkor arról egyeztetni kellett volna a muszlimokkal, nem pedig becsuktni a képviselőit. A kormány azért nem tárgyalt a tervezetről, mert „a kormány érdekei ellen való, és a kormány fél kiadni a kezéből a vakuf-alapítványokat,” melyek jövedelmét jelenleg maga kezeli, mivel azok a „gyász-mohamedánok”, akiket Kállay a vakuf bizottságokba kinevezett, nem mernek kiállni igazukért, ha az ütközik a kormányéval. A mozgalom célkitűzése, hogy vissza kell juttatni a vakufokat a muszlimok irányítása alá, ezért hoznának létre egy új vakuf-kezelési szervezetet, mely a vakufokat nem „osztrák politikai célokra és a katolikus propaganda céljaira” használná.

Míg Kállay szerint az autonómia mozgalom csak kisszámú muszlimot tudott megnyerni ügyének, a vitairat ezzel szemben azt állítja, hogy nyilatkozatukat mintegy százezren írták alá, ami azt bizonyítja, hogy „egy táborban van Bosznia és Hercegovina egész mohamedánsága, egy tudat hevíti, egy célért küzd.”¹⁰⁵ Az a szűk lojális réteg, aki nem szimpatizál az autonómia mozgalom céljaival a kormány alkalmazásában áll, ők a „hivatalos törökök”, akiket fel lehet hozni példaként arra, hogy vannak „elégedett mohamedánok” is Boszniában. Számuk mindössze 4-500 főre tehető, szemben a Džabić-párt százezer szimpatizánsával.¹⁰⁶

¹⁰³ Kállay szó szerint ezt írja: „Csakhogy mikor az «újítások» ellen szót emelnek, érvelésök, sarkalatos tételök flagrans koránsértő reform. Azt akarják ugyanis, hogy az összes vakufok vagyonát és jövedelmét egy újonnan

létesítendő tanulmányi és vakuf-alap javára kell lefoglalni.” (Kállay 1900. p. 442)

¹⁰⁴ A „smyrnai mollah” megtisztelő címének adományozása mögött azonban látni kell, hogy Isztanbul ekkor titkos utasításokkal látta el Džabićot, és a közöttük folyó levelezésből kiderül, hogy mozgalmuk szervezésének sikere mögött is jórészt Isztambul állt. Ezt leplezték le az osztrák-magyar hatóságok, amikor eltávolították Džabićot pozíciójából. (Babuna 1996 p. 135)

¹⁰⁵ Kállay és Bosznia-Hercegovina. Válasz a „Budapesti Szemle” tanulmánycikkére p. 16.

¹⁰⁶ Kállay és Bosznia-Hercegovina. Válasz a „Budapesti Szemle” tanulmánycikkére p.26-27

A pamflet szintén a vakufok állami kézbe kerülésének tulajdonítja, hogy a muszlim iskolák siralmas állapotban vannak, pedig a vakuf alapítványokból bőven lehetne ezek fejlesztésére fordítani. A kormány mindössze három új iskolaépületet emelt a vakuf jövedelmekből, ám a többbit sorsára hagyta. A muszlim lakosság készen állna reformok megvalósítására, ha saját maguk kezelhetnék a vakufokat.

A másik nagy kérdéskör az erőszakos katolizálás ügye, melynek kapcsán nem a Kállay által felhozott Fata Omanović esete az egyetlen példa, hanem egy napilap legalább 50 esetet sorol fel. „Az erőszakos katolizálásban Stadler érseknek és a kormány tisztviselőinek a keze egyaránt benne van.” A pamflet szerzőjének értesülése alapján erőszakos térítés egyrészt úgy megy végbe, hogy a gyerekeket ellopják és Horvátországba viszik, ahol megkeresztelik őket. Másrészt a muszlim hivatalnokokat a jobb munka és boldogulás reményében kapacitálják az áttérésre. A Kállay által „mohamedanophil” hangulatnak nevezett állapotot a pamflet szerzője sehol sem látja megnyilatkozni, sem a nőekkel való bánásmódban, sem a kritikus hangok meghallgatásában. Ugyanakkor arra száz példát is tudna hozni, hogy minden különösebb ok nélkül lecsuktatnak muszlimokat. „Az egész olyan benyomást tesz, mintha a hatóságok csak azon volnának, hogy minél több előkelő mohamedánt vizsgálati fogságba vethessenek, úgy számítván, hogy azok az emberek ott majd „megpuhulnak” és nem merik többé panaszra kinyitni a szájukat.”¹⁰⁷ A vallásváltás ügye különösen érzékeny téma volt Boszniában, ahol a felekezet megegyezett az etnikai identitással. A hívét elhagyó felekezet számára ez óriási szégyen volt, ahogy nagy diadalként élte meg az őt befogadó egyház. Az oszmán időkben a šeriját törvénye szabályozta az áttérés lehetőségeit: elvileg megölhették, aki elhagyta az iszlámot, ám a 19. századi reformoknak köszönhetően száműzetésre enyhítették az ítéletet. Az Osztrák-Magyar Monarchia egyik fő célkitűzése volt a felekezetek közötti jogegyenlőség bevezetése, s ezzel összefüggésben a lelkiismereti szabadság jogának bevezetése, melyet 1891-ben törvénybe is iktatott. Az áttérések kérdése azonban óriási indulatokat szabadított fel a társadalomban, erősítve az ekkor formálódó politikai mozgalmakat.

¹⁰⁷ Kállay és Bosznia-Hercegovina. Válasz a „Budapesti Szemle” tanulmánycikkére p. 22

A vitairat harmadik kérdésköre a horvát propaganda ügye, mely egy és ugyanaz, mint a katolikus propaganda. A kormány támogatja a horvát propagandát, mely által keresztényekké lehetne tenni Bosznia lakosságát. Sőt a szerző továbbmegy, azt állítva, hogy ezzel akarja muszlimokat elzárni a magyaroktól. Erre hozza példának a Trebevic ünnepet, ahol túlsúlyban voltak a horvátok, és csak néhány kirendelt moszlim hivatalnok jelent meg, bizonyítandó, hogy a „mohamedánok rokonszenveznek a horvátsággal”. Az ünnepen kinn volt az osztrák és a horvát zászló, de a magyar zászló nem. Ez az osztrák propaganda része, mely el akarja jelentékteleníteni Magyarországot, melyet az oktatáspolitikai is követ: a magyar történelemről nem tanulnak a boszniai iskolákban. A horvát propaganda azonban nem fog sikerrel járni, mert „mi gyűlöljük mindazt, ami horvát, és csinálhat Kállay bármit, de horvát-barát érzelmeket mibennünk sohasem fog ébresztetni.”

A vitairat Kállay zárószavait szó szerint idézi – de tagadólag. „Nézetünk a tárgy ismerete s tények alapján, hogy a mai bosnyák kormány a mohammedánságot politikai súlyának, történelmi fejlődésének megfelelőleg conserválni, vallásában megtartani, fejleszteni s az ország keretén belől vagyonában megerősíteni sem nem tudta, sem nem igyekezett. Beültetett egy parlag területet.. Ezt mondja Kállay. De hát ő azt a parlag területet nem ismeri, a műveléséhez nem ért. És bizony a mag, amelyet elhintett, a gyűlölet magva volt – és Kállay úgy fog aratni is, ahogy vetett.”¹⁰⁸

Kállay Béni halála után Bosznia lassanként fellélegzett az abszolutisztikus és bürokratikus megszálló rezsim szorításából. A Kállayt követő Burján István kormányzása enyhülést hozott: elsősorban a preventív cenzúra eltörlésével, adóreformmal, a vallásoktatási autonómia kérdésének megoldásával népszerűbb volt a lakosság körében, különösen előremutató volt annak felismerése, hogy Bosznia népeinek szüksége van bizonyos mértékű önkormányzatiságra is. A Monarchia felügyeletével megalapított félig-autonóm boszniai hivatalos iszlám szervezet mellett gyors fejlődésnek indultak a szekuláris alapú, kulturális és oktatási muszlim szerveződések is. A muszlimok számos kulturális társaságot, olvasókört, valamint gazdasági és politikai szervezetet alapítottak a

¹⁰⁸ Kállay és Bosznia-Hercegovina. Válasz a „Budapesti Szemle” tanulmánycikkére p. 30

huszadik század első évtizedében. Bosznia ekkor egy megosztott társadalom képét mutatta, melyben minden etnikai és vallási csoport a saját szerb, horvát vagy muszlim szervezetébe tagozódhatott. Ebben a légkörben, a párhuzamosan alakuló nemzeti, politikai szervezetek között a muszlimok identitása a vallási meghatározottságától egy nemzeti értelmezés irányába kezdett elmozdulni a politikai pártok megalapításával.

Találkozások a muzulmán bosnyákokkal

Tonelli Sándor a bosnyák tanulmányi kirándulások számára készített információs füzetében Bosznia lakosságát határozottan keletinek jellemzi, ahol „a mohamedán szokások Bosznia-Hercegovina akárhány helyén jobban megmaradtak, mint magában Törökországban.”¹⁰⁹ Ezeket a keleti szokásokat és keleti népet a szerzők jelentős része meglehetősen rossz színben festi le.

Horváth János az okkupációt követő évben kiadott írásában negatív sztereotípiáktól hemzsegő, lesújtó véleményének ad hangot a dél-szláv nép valamennyi eleméről, melyek az okkupáció alkalmával szerzett tapasztalatain nyugszanak. Tanulmánya erősen tükrözi a megszállás utáni év hangulatát, melyben talán valamennyi, az okkupáció alatt született írásnál negatívabb képet fest a déli szomszédainkról. Mivel „a keresztény bosnyák sokat beszél, keveset dolgozik,” és a „mohamedán bosnyák keveset beszél és semmit sem dolgozik”, a szerző nem érti, hogy miként élnek meg az emberek e „pompás országban”, ahol senki sem dolgozik.¹¹⁰ A bosnyákságot felekezettől függetlenül az „emberiség leggyalázatosabb fájának” tartja a kozák mellett.¹¹¹ Horváth, miután részletes leírást a bosnyák népek fizikai adottságairól, öltözködési és táplálkozási szokásaikról, lakóhelyeikről. A katonaként megélt tapasztalatainak összegzése után áttér a kilátások latolgatására: „kultiválni kell nemcsak

¹⁰⁹ Tonelli i.m. p. 4

¹¹⁰ Horváth 1879 p.5

¹¹¹ Horváth p. 6

a népet, hanem az országot is.”¹¹² Elismeri, hogy természeti gazdagsága, ásványvize, gyógyforrásai az osztrák-magyar turisták hazájává teheti Boszniát. Horváth szerint az okkupációs sereg elleni felkelés nem a vallás miatt tört ki, hanem azért, hogy a mohamedán bosnyák megtarthassa úri pozícióját. Mivel a keresztény bosnyák szegénysége miatt mindenre kész, a mohamedán bosnyákot pedig meg lehet majd vesztegetni, „könnyű lesz velük elbánni.” A szerző úgy látja, hogy az okkupáció után a mohamedán bosnyákok vagy nagy számban elhagyják szülőföldjüket, vagy elszegényednek, mivel „dologtalanok.” A keresztény bosnyákokra lehet támaszkodnia a kormánynak, de csak miután felszabadítják őket és megtanítják dolgozni. ¹¹³ A Monarchia civilizációs küldetésének feladatát meghatározva zárja esszéjét a volt katona: „Te pedig szerencsétlen Ausztria-Magyarország ne házasodjál vagy ne szerezz, hanem civilizálj, ha tudsz, mert ez a hivatásod, sőt miután belekezdted, kötelességed is.”¹¹⁴

A bosnyák felkelőkkel találkozó Kiss Emilt meglepi e nép külső megjelenése. „A bosnyákok bámulatra méltó alakok. Óriási termet, borzasztó erőre valló izmok, vad, marcona kinézés, a sötét gyűlölet, melyet részvétlen közönyösséggel iparkodnak elpalástolni” jellemzi őket.¹¹⁵ Szarajevó megigézi az arra járó katonákat, Kiss Emil így számol be erről: „Órákon át el tudtunk ógyelegni az utcákon, kellemes szórakozást nyújtott a keleti különlegesség, az a mindenféle ősi eredetiség, amit a kultúrnépeknél nem látunk. Különösen a Bazár és a piac (Čaršija) voltak azok a helyek, ahol e legtöbbet időztünk (...) Zsongás, mozgás, élénkség, a csőcselékszerű tömeg ide-oda hullámozása, mind oly keleti, olyan balkánizú”¹¹⁶

Rohonyi Valéria szerint „A muzulmán nép rendkívül becsületes, csendes és abszolúte fatalista. Minden Allah akaratától függ”¹¹⁷ E keleti népeket azonban nagyfokú lustaság jellemzi. A mezőgazdaság siralmas állapotát Krolopp Alfréd azzal magyarázza, hogy „a keleti

¹¹² Horváth 1879 p.33

¹¹³ Horváth p. 46

¹¹⁴ Horváth p. 48

¹¹⁵ Kiss p. 31

¹¹⁶ Kiss i.m. pp. 122-123

¹¹⁷ Rohonyi i.m. p. 20.

kényelem iránti végtelen szeretet az idők folyamán Bosznia-Hercegovina népére is átragadt, s lassanként annyira fajult, hogy a nehezebb testi munkát a nép megvetette”, s ezért inkább pásztorkodtak, s semmiféle paraszti gazdasági rendszer nem alakult ki. „Az uralkodó irányelv a szükségletek pillanatnyi, s lehetőleg kényelmes, fáradság nélküli kielégítése volt.”¹¹⁸

A bosnyákok – viszontagságos történelmük következtében – szabadságukat féltve, bizalmatlanok az idegenekkel. „A hegyek vad, rakoncátlan, vérbosszút lihegő népének vére csörgedezett ereikben, gyűlölte a törököt, a svábot, s minden idegent, ki elhagyatott hegyei közé furakodott idegen erkölcsével, adójával, fináncaival, zsandárjával, katonáival.”¹¹⁹

A muzulmán bosnyákok hitéről és vallási gyakorlatairól több beszámolóban is olvashatunk. A katonai megszállásról írt visszaemlékezésében Kenedi Géza egy egész fejezetet szentel az iszlámnak, melyben Korán idézetekkel ellátva mutatja be „Mohamed próféta predesztinációjának tanát,” a gondviselésben való tökéletes megnyugvás eszméjét, mely „a háborúban nekik jó volt, nekünk pedig rossz.” Kenedi három tanulságos történetet mesél el a bölcsnek és türelmesnek mutakozó „jó mohamedánokról”.¹²⁰

A kereskedelmi iskola tanulmányútján részt vevő Vértesi Károly beszámol róla, hogy a boszniai magyar kereskedelmi múzeum képviselői vezették körül a város nevezetességein. A mecsetben imádkozó férfiakat látva megjegyzi, hogy „nincs a töröknél szorgalmasabb imádkozó. A vallási tébolynak itt is megvannak a maga áldozatai, sőt még többen szenvednek elmeelborulásban.” Szellemüket inkább elsorvasztják, mint fejlesztik. A bölcsesség foga egynémelyiknek sose nő ki. Szent örület egynémelyüket sose hagyja el. Összevont szemöldökkel néznek minden keresztényre.

¹¹⁸ Krolopp Alfréd: Bosznia-Hercegovina mezőgazdasági viszonyai, különös tekintettel a kincstári mezőgazdasági állomásokra és mintaparaszttgazdaságokra. Budapest: Pallas. 1904. p. 30-35

¹¹⁹ Laky Imre: Bakáék Boszniában és egyéb történetek. Budapest: Pátria Nyomda 1901 p. 26

¹²⁰ (Kenedi Géza: Magyar vér Boszniában. Az 1878. évi bosznia-hercegovinai hadjárat félszázados évfordulójára. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt. 1928 p. 175-176)

A Boszniáról szóló tanulmányokban, úti beszámolókból gyakorta megjelenik a keresztény hagyományoktól nagymértékben eltérő bosnyák/iszlám temetkezési szertartások leírása. Vértesi kiránduló csapata a dzsámi oszlopcsarnokában találkozik a halotti szertartással: a mecset előterében két halott mellett „100 férfi térden hajlongva, homlokát az imaszőnyeghez érintve ájtatoskodott. Nők nem mennek temetésre, nem siránkoznak a fölött, mikor Allah valakit magához vesz. Megnyugszának akarátán, nem zokognak fel, nem törnek hangos panaszba a keserítő, kíméletlen vég fölött. A fekete hír szárnya nem csak úgy a lelkekre, mint nekünk, akik nem vagyunk sorshívók.” A halott 4 óra múlva már az anyaföldben nyugszik. Nincs gyászpompa. „A gyász némán húzódik meg, megadóan tűrik, mikor Allah szedegeti a földről a Paradicsom lakóit. Ha már hazug ez az élet, a halál ne legyen az, ne legyen álkegyelet.”¹²¹ Rohonyi Valéria megjegyzi, hogy nagyon sok a városban a temető. A muzulmán vallás tiltja, hogy a sírokat elbontsák, ezért van 300 éves temető is, amelynek a kövei megvannak. Rohonyi szerint a temetések „hihetetlenül furcsák”, mivel amikor valaki meghal, addig el kell temetni, míg a nap le nem nyugszik. „Érdekes látvány, hogy abban a pillanatban, amikor elföldelik, a megholt hozzátartozói kiszaladnak a temetőből, nehogy a megholt rossz tulajdonságai rájuk átszálljanak.”¹²² Redwitz-Schyttra Ilona elbeszélésében részletesen ír a temetésről, melyet mindig még napnyugta előtt el kell végezni. Mivel sem orvos, sem halottkém nem vizsgálja a halottat, a gyors temetés miatt lehetnek tévedések, de ezekről soha nem tud senki. „A mi egyszer a földben van, az el van temetve örökre.”¹²³ Az a hiedelem járta, hogy naplemente után a rossz szellemek beköltözhetnek a holttestbe, melyet csak a föld kérge tud megvédeni. A temetés után mindenki elmegy, csak a hodzsa marad a sírnál, imát mond, majd a sírásó gyorsan lerántja a leplet a halottról, és ekkor költözik ki a halottból „a Démon, mely minden élő emberben lakozik. A ki ott maradna, annak a rossz szellemmel gyúlne meg a baja.” Ha férfi a halott turbános sírkövet kap, ha nő, egyszerű fehér követ

¹²¹ Vértesi i.m. p. 11

¹²² Rohonyi (Orlay) Valéria: Szarajevói emlékei 1914-ből. Sátoraljaújhely 1925 p. 19.

¹²³ báró Redwitz-Schyttra Ilona: A boszniai háreméletről. Rajzok. Bp. Atheneum 1899 p.25

helyeznek a sírra, arany és zöldre festett Korán mondattal. Virágot nem visznek a sírra, a férfiak ritkán, a nők pedig egyáltalán nem mehetnek a temetőbe, mivel úgy hitték, hogy a holtak megláthatják a nőket a kendőn át is, mivel ők átlátnak mindenben.¹²⁴

A muzulmán nők rejtett, idegen világában zajló élete több úti beszámoló, regény és elbeszélés témája volt. Rohonyi Valéria¹²⁵ szerint 1914-ben Szarajevó még inkább számított Keletnek, mint Konstantinápoly, mivel míg ott már az új török mozgalomnak köszönhetően a lányok is tanulhatnak, egyetemre is járhatnak, fátyol nélkül, addig „Szarajevóban nincs egyetlen muzulmán nő, aki fátyol nélkül járna.”¹²⁶ Mivel „nincs az a hatalom, hogy a muzulmán nőtől követelhetné, hogy fellebbentse fátylát” a háború elején a szerbek ezt kihasználva török asszonynak öltözve kémkedtek.¹²⁷ A nők azonban meglehetősen műveletlenek: ismert egy olyan előkelő hanumát, aki soha nem tanult írni, olvasni, és mikor kérdezték hány éves, azt felelte, „gondolom, huszonnégy.”¹²⁸

Egyedülálló forrás 1899-ből báró Redwitz-Schyttra Ilona írása a boszniai háremeletről, mely bepillantást enged a bosnyák nők elzárt világába. Ez a világ még szigorúbb szabályokat szab a boszniai nőknek, mint a törökországi társaiknak. Betegség esetén például nem mehet be a nőkhöz orvos, mert férfi, „így szegény hanumák rendesen korán halnak meg”, mely azonban „kismet”, fátum, s az ellen senki sem zúgolódik. A legnagyobb áldás a nők számára az orvosnő. A hodzsza imádko-

¹²⁴ Redwitz-Schyttra i.m. p. 27

¹²⁵ Édesapja, Julius von Rohonyi 1912-1913 civil adlátus volt Boszniában, aki 1913 szilveszterén lemondott állásáról. Rohonyi Valéria ebben az időszakban élt Szarajevóban.

¹²⁶ Rohonyi i.m. p.23

¹²⁷ Rohonyi i.m. p.24

¹²⁸ Rohonyi p.31

zik érte, illetve egy papírra imaszöveget ír, majd galacsinná gyúrja. Ez a zapis¹²⁹, melyet a betegnek le kell nyelnie.¹³⁰

Vértesi Károly a Mosztárban látott török nőkről ad leírást. Még Isztambulban sem látott ennyire lefátyolozva muzulmán nőt. Fejtetőn a sötét bő köpönyegük gallérjából csúcsos sátrat vonnak magukra, mely arcuk előtt egy arasznyival nyúlik előre. Bár forróság van, mégis sötét tömött posztóból készült ruhát viselnek. „Képzeljük hozzá a mosztári meleget, mikor szárán hervad a virág.” Másutt elismeréssel említi, hogy „A török, mohamedán bosnyák nőnek otthon van a helye, mint a kemencének. Kitűnő családanyák, három évig szoptatják kicsinyeiket.”

Bosznia és Hercegovina műveltségi állapota a megszállás előtt szomorú képet mutatott. Szeghalmi szerint „szellemi műveltség tekintetében Bosznia-Hercegovina lakosai még balkáni szempontból is igen alacsony fokon állnak”. A lakosság 78%-a, 1 223 144 fő analfabéta volt¹³¹, köszönhetően a gyenge oktatási rendszernek. A sarajevói kormány ezért nemcsak a felekezeti iskolákat támogatta, hanem állami ingyenes iskolákat is létesített.¹³² Komlóssy Ferenc Bosznia történetének török uralomról írt fejezetében megjegyzi: „midőn II. Muhamed szultán véget vetett az ország függetlenségének, azóta a műveltség itt sírba szállt, a

¹²⁹ Laky Imre, aki tábori papként szolgált Novibazarban beszámol róla, hogy az okkupáció előtti időkben szokás volt, hogy az egyes vallásfelekezetek papjai papírdarabokra mondatokat írtak: a keresztények a Bibliából, a muzulmánok a Koránból, majd ezt papírgalacsinná gyúrva a beteggel bevetették. Lehetségesnek tartja, hogy a papírba általuk ismert gyógyerejű füveket rejtettek el, de a vallásos meggyőződés is sokat segített a csodás gyógyuláson. Az egész Balkánon nagyon kevés orvos működött. Az okkupáció után katonai és polgári orvosok az alsóbb és felsőbb néposztályok számára is rendelkezésre álltak. Egy alkalommal őt is felkereste egy török férfi, hogy felesége számára adjon zapis-t, ám ő ezt visszautasította, és hazaküldte a férfit, hogy a feleségének mondja meg: „A hegyeken túli tábor templomának papja azt parancsolja neked, hogy meg kell gyógyulnod és te meg fogsz gyógyulni.” (Várady Géza, Laky Imre – Novibazar – Szandzsák-Plevlje – Bp., 1912. p. 111)

¹³⁰ Redwitz-Schyttra i.m. p. 57

¹³¹ A boszniai lakosság kimagasló arányú írástudatlansága mögött látni kell azt a tényt, hogy ez a latin betűs írás ismeretének hiányára vonatkozik. Mivel az Oszmán Birodalom alatt az oszmán török volt a közigazgatás és az arab az iszlám vallás nyelve, a folklórban élő boszniai nyelvet is arab betűkkel írták le.

¹³² Szeghalmi i.m. p. 69

haladás megszűnt, s a a tespedés sötét kora következett be.” A törökök szerinte semmit sem tettek a tartomány fejlesztéséért.¹³³ Sőt már a szemlélet maga is problémát hordoz, hiszen „a gyerekek nevelés már a szülők azon apáthiájánál fogva, hogy gyermekeik őket okosságban felül ne múlják, igen el van hanyagolva”¹³⁴ Bosznia oktatásügyi állapotáról már az annexió után ír részletes, adatbő tanulmányt Csige Varga Antal. Az elemi oktatást vizsgálva megállapítja, hogy míg a katolikus és ortodox elemi iskolák nem különböznek az általános elemi iskoláktól, addig a muzulmán mektebek alapvetően mások. A mektebekben ugyanis csak a vallásos könyveket olvassák, az arab és török nyelveket és a „muzulmán liturgiát” tanítják. Ilyen mekteb 1906-ban 810, 1910-ben pedig 1970 volt. Korkülönbség nélkül mindenki látogathatja őket, az osztályok nincsenek benne elkülönítve, és egész évben nyitva vannak. Kétséges hatékonyságának további magyarázata, hogy „a tanulás 5-8 évig is eltart, de az eredmény nem áll arányban e hosszú idővel. Ennek legfőbb oka, hogy a hodzsa (tanító) teljes képzettség nélkül van.”¹³⁵ A török birodalmi iskolatörvény segíteni akart ezen amikor elrendelte, hogy a mekteb négy évi tanfolyamot foglaljon magában, ahol török és arab íráson kívül oktasanak számvetést, földrajzot s a történelmet. Boszniában azonban ezt a rendelkezést nem hajtották végre. Ehelyett a vallást tanítják, az arab betűk írását és olvasását, betanítják fejből a Korán olvasását és az imákat. „S ez az észgyilkosság 5-6 évig eltartott”¹³⁶. Ezen a siralmas helyzeten próbált segíteni az új kormány a reform-mektebek alapításával, melyekben a szarajevói, 1892-ben alapított muzulmán tanítóképző tanfolyamon végzett tanítók oktatnak.¹³⁷ 1879-ben nyílt meg az osztrák mintára felépített reálgimnázium Szarajevóban, majd 1893-ban Mosztaárban, 1899-ben Dolnja-Tuzlában. Lassanként a muzulmánok is elkezdtek az

¹³³ Komlóssy Ferencz: Bosnia és Hercegovina története a legrégebbi időktől napjainkig. Nagyszombat: Winter Nyomda 1882 p. 13.

¹³⁴ Komlóssy i.m. p. 16

¹³⁵ Csige Varga Antal: Bosznia és Hercegovina közoktatásügye. Budapest: Stephaneum Ny. 1913 p. 10

¹³⁶ Kállay 1900. i.m. p. 435

¹³⁷ 1909/1910-ben 94 reform-mekteb működött, melyek közül 10 leány-mekteb volt (Csige p. 10)

állami iskolákat látogatni, de eleinte csak a gimnáziumok székhelyein lakók, mivel a muzulmánok nem költözhetek nem-muzulmánokhoz. Ezt a kérdést a vakuf kezeléség oldotta meg, konviktusok felállításával. Ahogyan a mektebeket, a medreszeket is a vakuf alapítványokból tartották fenn. Ez utóbbi „muzulmán papi tanintézetből” 41 volt, melyekben 7-8 év alatt hodzsákká, imámokká vagy khátibokká képezik a hallgatókat, s a tantervét a Reisu-l-ulema szabja meg. 1887-ben nyitotta meg kapuit a šerijat bírói iskola (*mekteb-i nuvvab*) Szarajevóban¹³⁸, melybe a jövő kádiknak a Reisu-l-ulema javaslatára a kormány jóváhagyásával lehet felvételt nyerni. (Csige Varga p. 19) A šerijat bírói iskolában az öt év alatt nemcsak keleti, hanem nyugati jogi tárgyakat is oktattak¹³⁹. A végzettség színvonala nagyjából megfelel a reálgimnáziumi érettséginek.¹⁴⁰ A sikeres vizsgát tett hallgatók a végzőskor esküt tettek, melyben kijelentik, hogy „hivatali kötelességeiket lelkiismeretesen végzik, különös tekintettel Bosznia és Hercegovina kormányára, s gondja lesz mindenekelőtt arra, hogy Őfelségét mentül jobban szolgálja (...) Meg kell esküdni arra is, hogy nem fog olyan társasághoz szegődni, amelyik politikai célok szolgálatában áll, sem pedig nem fog ilyenek kebelébe tartozni.”¹⁴¹ A szarajevói šerijatbírói iskola komoly hírnevet szerzett az iszlám világban is. Amikor Mohamed Abduh az egyiptomi kormánynak javaslatot tett egy új Saría bíró képző intézmény alapítására Kairóban, a szarajevói iskolát ajánlotta mintaként.¹⁴²

E tanulmány bepillantást kívánt engedni arról, hogy a magyar közvélemény előtt miként jelent meg déli szomszédunk ezerszínű világa. Összefoglalásként megállapítható, hogy a magyar utazók és tudósem-

¹³⁸ ugyanott, ahol ma az 1977-ben alapított Szarajevói Egyetem Iszlám Kara működik

¹³⁹ A következő tantárgyak szerepeltek a képzésben: arab, török, perzsa, boszniai, német vagy francia nyelv (1910-től a magyar is választható volt), Saría és uszul al-dín (vallás alapjai) tárgyak, jogi tárgyak: római jog és az osztrák-magyar jogi rendszerek, valamint társadalomtudományi tárgyak: történelem, földrajz stb. (Karčić 1999. p. 93)

¹⁴⁰ Tuster Ignác: A muzulmán serriátbíróságok szervezete. Debrecen: Csáthy F. Könyvkiadó. 1923 p. 8

¹⁴¹ Tuster 1923 i.m. p.13

¹⁴² Karčić, Fikret: The Bosniaks and the Challenges of Modernity. Late Ottoman and Hapsburg Times. Szarajevó, El Kalem 1999 p. 94

berek leírásaiban sajátosan ötvöződnek az orientalizmus és a romantika attitűdjei, melyet a szerzők saját politikai meggyőződései tovább árnyalnak. A 19. századi nyílt orientalista attitűdök lassanként eltűntek a hazai és külföldi tudományos írásokból, de az általuk felállított történelmi paradigma súlyos terhét a balkáni történetírás tovább cipelte a huszadik században. Az oszmán hagyományok és az iszlám közé egyenlőségjelet téve a történelmi és politikai diskurzusok nemcsak idegenként tüntették fel a balkáni muszlim közösségeket, hanem stigmatizálták is valamennyi társadalmi, politikai és kulturális jellemvonásukat (vallás, nyelv, építészet, s valamennyi oszmán örökséggel kapcsolatba hozható szimbólum), mint az elmaradottság legfőbb jegyeit, melynek csak egy deoszmanizációs és deiszlamizációs politika vethet véget.